

શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય

મોહરિતે સચ્ચવયણસસ પલિમંથૂ (ઠાળંગસુત્ત, ૫૨૯)

અનુસંધાન

૨૨

પ્રાકૃતભાષા અને જૈનસાહિત્ય વિષયક સંપાદન, સંશોધન, માહિતી વગેરેની પત્રિકા

સંપાદક : વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય નવમ જન્મશતાબ્દી

સ્મૃતિ સંસ્કાર શિક્ષણનિધિ, અહમદાબાદ

2003

મોહરિતે સચ્ચવયણસ્સ પલિમંથૂ (ઠાળંગસુત્ત, ૫૨૧)
'મુખરતા સત્યવચનની વિઘાતક છે'

અનુસંધાન

પ્રાકૃતભાષા અને જૈનસાહિત્ય-વિષયક
સંપાદન, સંશોધન, માહિતી વગેરેની પત્રિકા

૨૨

સંપાદક
વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય

કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય નવમ જન્મશતાબ્દી
સ્મૃતિ સંસ્કાર શિક્ષણનિધિ
અહમદાબાદ

૨૦૦૩

अनुसंधान २२

आद्य संपादक : डॉ. हरिवल्लभ भायाणी

संपादक : विजयशीलचन्द्रसूरि

संपर्क : C/o. अतुल एच. कापडिया
A-9, जागृति फ्लेट्स, पालडी
महावीर टावर पाछळ
अमदावाद-३८०००७

प्रकाशक : कलिकालसर्वज्ञ श्रीहेमचन्द्राचार्य नवम
जन्मशताब्दी स्मृति संस्कार शिक्षणनिधि,
अहमदाबाद

प्राप्तिस्थान : (१) आ. श्रीविजयनेमिसूरि जैन स्वाध्याय मन्दिर
१२, भगतबाग, जैननगर, नवा शारदामंदिर रोड,
आणंदजी कल्याणजी पेढीनी बाजुमां,
अमदावाद-३८०००७

(२) सरस्वती पुस्तक भंडार
११२, हाथीखाना, रतनपोल,
अमदावाद-३८०००१

मूल्य : Rs. 50-00

मुद्रक :

क्रिश्ना ग्राफिक्स, किरीट हरजीभाई पटेल
९६६, नारणपुरा जूना गाम, अमदावाद-३८००१३
(फोन : ०७९-७४९४३९३)

आवरण-छवि : महेन्द्रभाई र. शाह, वडोदरा

નિવેદન

‘અનુસન્ધાન’ પત્રિકા શરુ થઈ, ત્યારે સદગત હરિવલ્લભ બાયાણીનો આશય એ હતો કે પ્રાકૃત ભાષાઓના ક્ષેત્રમાં થતાં કાર્યોની માહિતી આપવી, અને જ્ઞાનભંડારોમાં સંઘરાયેલી સામગ્રીને પ્રગટ કરવી. આ આશય પ્રમાણે ચાલવાનો આ પત્રિકા સતત પ્રયાસ તો કરે છે.

સવાલ એ થતો રહે કે વીતેલા એક-દોઢ સૈકામાં, જૈન ભંડારોમાં સંઘરાયેલ અસંખ્ય હાથપોથીઓ-ગ્રન્થોનું સંપાદન-પ્રકાશન થયું છે : કેટલુંક અદ્યતન સંપાદન પદ્ધતિપૂર્વક, તો મોટા ભાગનું પ્રણાલિકાગત રૂપે. આમાંનું ઘણું બધું, આજના અભ્યાસીઓ માટે અજ્ઞાત પળ હોય અને અલભ્ય પળ, તો તે બનવાજોગ છે. ઠેર ઠેર જૂના પુસ્તકભંડારો અગાડ હતા, જેમાંથી ઘણાનું અસ્તિત્વ આજે રહ્યું નથી. અને છતાં, હજી ઘણા ભંડારો છે, જેના માધ્યમથી જૂનાં પ્રકાશનો વિષે જાણકારી મેળવી શકાય તેમ છે. મુદ્રિત ગ્રન્થો, તેના પ્રકાશક-સંપાદક, પ્રકાશન વર્ષ, સંપાદનમાં ઉપયુક્ત હાથપોથીનું તથા તેના ભંડારનું નામ-આ બધું નક્કી જાણી શકાય, તો કયા ગ્રન્થો અસંપાદિત-અપ્રકાશિત છે, તથા કયા કયા ભંડારની કઈ કઈ પોથી હજી અસ્પૃષ્ટ-અનુપયુક્ત છે તેનો નિશ્ચય થઈ શકે.

ગંજાવર કામ છે આ. બહારનો બીજો પથારો સંકેલીને એમાં ઓવાઈ જવા જેટલી નિષ્ઠા અને મનોબલ ધરાવનાર વ્યક્તિ/વ્યક્તિસમૂહ જ આ કામ કરી શકે. અને આ કામ થાય તો, તે કરનારને આજના તથા આવતીકાલના અભ્યાસીઓના ઠંડા આશીર્વાદ જરૂર મળી રહે. ભૂતકાળમાં ‘જૈન ગ્રન્થાવલી’, ‘જૈન ગ્રન્થગાઈડ’ જેવાં કામો આ દિશામાં થયાં છે જ, તેનો લાભ ઘણો લઈ શકાય : બે રીતે : તેના આધારે કાર્યપદ્ધતિ નક્કી કરી શકાય; તેમાં રહેલી ક્ષતિઓનું નવા કાર્યક્રમમાં નિવારણ કરી શકાય.

સદ્ભાગ્યે, આપણે ત્યાં કો’ક કો’ક યુગે આવા કાર્ય માટેનો સઠ્ઠવઠાટ ચાલુ થઈ રહ્યો હોવાનું જાણવા મળે છે. એ સઠ્ઠવઠાટ જલદી જલદી નક્કર ‘પ્રકલ્પ’નું સ્વરૂપ ધારણ કરીને કાર્યાન્વિત થાય અને સર્વ અભ્યાસીઓનો તેમાં સહજ સહયોગ સાંપડી આવે તેવી અભિલાષા-આ સ્થાનેથી વ્યક્ત કરવી યોગ્ય લાગે છે.

— શ્રી.

अनुक्रम

१. भवविरहाङ्क श्रीहरिभद्रसूरि-विरचित जिनस्तवन	सं. विजयशीलचन्द्रसूरि	1
२. महो० यशोविजय-लिखित कर्मप्रकृति- संक्षेप विवरण	सं. विजयशीलचन्द्रसूरि	4
३. समुद्रबन्ध चित्रकाव्य-एक परिचय	विजयशीलचन्द्रसूरि	7
४. समुद्रबन्ध आशीर्वचन	सं. मुनि जिनसेनविजय	12
५. ३६३ पाखण्डी स्वरूप स्तोत्र-सावचूरि	सं. मुनि कल्याणकीर्तिविजय	27
६. जिनपूजाविधि	सं. विजयशीलचन्द्रसूरि	32
७. समेतशिखरगिरिरास	सं. विजयशीलचन्द्रसूरि	41
८. स्वाध्याय (ललितविस्तरासत्क)	सं. विजयशीलचन्द्रसूरि	53
९. ग्रन्थावलोकन : इतिहासना अज्ञात प्रदेशमां स्वैर विहार : निर्ग्रन्थ ऐतिहासिक लेख समुच्चय	मुनि भुवनचन्द्र	56
१०. टूंक नोंध	विजयशीलचन्द्रसूरि	62
११. पत्रचर्चा : 'विबुध'पदविज्ञप्ति- परिपत्र विषे...	आ. प्रद्युम्नसूरि	64
१२. नवां प्रकाशनो (माहिती)		66
१३. नवी माहिती		69
१४. प्रो. डॉ. के.आर.चन्द्रनी चिरविदाय		71

भववિરहाङ्ક શ્રીહરિભદ્રસૂરિ-વિરચિત જિનસ્તવન

સં. વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

અનેક શ્રેષ્ઠ ગ્રન્થોના પ્રણેતા શ્રીહરિભદ્રાચાર્યની રચના પ્રાપ્ત થાય, એ ભક્ત સાધકો માટે ઓચ્છવ સમી ઘટના ગણાય. તેમણે તો ૧૪૪૪ ગ્રંથો-પ્રકરણો રચ્યાનું સર્વવિદિત છે. પરંતુ તે પૈકી બહુ થોડીક જ રચનાઓ આજે ઉપલબ્ધ છે. શાસ્ત્રાધ્યયનના અને સંશોધનના ક્ષેત્રે કામ કરતા કોઈ પણ વિદ્વાનના મનમાં, આવા પ્રસિદ્ધ પુરુષની અપ્રગટ-અલભ્ય રચના મળી આવે, તેવી ભાવના હોય જ; અને ક્યારેક ખરેખર તેવી ચીજ જડી જાય ત્યારે તે નાચી જ કાઢે.

અહીં આ આચાર્યશ્રીની એક તદ્દન નાનકડી, ફક્ત ૮ શ્લોકમય પણ અદ્યાવધિ અજ્ઞાત-અપ્રગટ રચના આપવામાં આવી છે. સાતમા પદ્યમાંનો ‘ભવવિરહ’ શબ્દ, આ રચના હરિભદ્રસૂરિની હોવાની મહોરછાપ બની રહે છે. ઉપરાંત, સમસંસ્કૃત-પ્રાકૃત રચના તથા “ભવદવજલવાહ (પદ્ય ૨)”, “માયારેણુસમીરણ (૩)” વગેરે, “સંસારદાવાનલદાહનીરં”ની તેમની પ્રખ્યાત સ્તુતિરચના સાથે સામ્ય ધરાવતાં રૂપક-પ્રયોગો- આ બન્ને બાબતો પણ આ રચના હરિભદ્રસૂરિની જ હોવાની વાતને સમર્થન આપે છે.

‘આર્યા’ છંદમાં નિબદ્ધ આ સ્તોત્રની પદાવલી ખૂબ લલિત તથા મધુર છે. ઉપમા તથા રૂપકો પણ હૃદયંગમ છે. એમાંયે છઠ્ઠા પદ્યમાંનું ‘સ્વસમયકમલસરોવર’ -એ રૂપક તો ભારે ચમત્કૃતિ સર્જી જાય છે. ‘સ્વસમયરૂપ સરોવરમાં કમલ’ એવું રૂપક તો બધાં આપી શકે, અને એ સ્વાભાવિક પણ લાગે. પરંતુ અહીં કર્તાએ ‘સ્વ સમયરૂપી કમલને સ્ત્રીલવનાર સરોવર’ રૂપે સ્તુત્ય તત્ત્વની જે કલ્પના કરી છે, તે લાજવાબ છે. બીજી એક નોંધપાત્ર બાબત એ છે કે જિન સાધારણ સ્તવન અષ્ટકઆઠ શ્લોકાત્મક હોઈ, તેનો આઠમો શ્લોક પણ ઉપરના શ્લોકોની જેમ જ સ્તુત્ય તત્ત્વના વર્ણન-વિશેષણ રૂપ જ હોવો જોઈએ, તેને બદલે આચાર્યે આઠમા શ્લોકમાં પોતે જ ‘સંસ્કૃત-પ્રાકૃત વચનો વડે સમાનતા ધરાવતું આ સ્તોત્ર’ હોવાનું સ્પષ્ટીકરણ આપેલ છે.

‘આર્યા’ના દ્વિતીય ચરણમાં ૧૮ માત્રા હોય એવો સામાન્ય હિસાબ છે. પળ આ સ્તોત્રમાં ત્રીજા પદ્યમાં બીજા ચરણમાં ૧૮ને બદલે, ચોથા ચરણની જેમ, ૧૫ માત્રા જ છે, જે ધ્યાનપાત્ર ગણાય.

આ રચનાની શોધ વિદ્વાન્ મુનિ શ્રીધુરંધરવિજયજીએ કરી છે, તે પળ અહીં નોંધવું ઘટે. છાણીના શ્રીવીરવિજય શાસ્ત્રસંગ્રહની કોઈ પોથીનું એક પાનું તેમની નજરે ચડ્યું, અને તેમાં આ સ્તોત્ર તેમને જડી આવતાં સંપાદન માટે તેમણે મને સોંપેલ છે. આ પાનાંમાં ભાવારિવારણ વગેરે સ્તોત્રો છે. તેની પાછલી બાજુએ આ સ્તોત્ર છે, અને આ સ્તોત્ર શરૂ થાય તે પૂર્વેની પંક્તિમાં “દોઃ પૂજા લિખિતં.... સંવત્ ૧૫૧૧ વર્ષે ચૈઃ ॥” આવા અક્ષરો વાંચી શકાય છે. તે જોતાં આ સ્તોત્ર ૧૬મા શતકના પ્રારંભે ઉપલબ્ધ હોવાનું કલ્પી શકાય તેમ છે. અક્ષરમરોડ અત્યુત્તમ અને પાઠ એકદમ શુદ્ધ છે, તે પળ ધ્યાનાર્હ છે.

*

અઙ્ગુલિદલાભિરામં સુરનરનિવહાલિકુલસમાલીઢમ્ ।

દેવ ! તવ ચરણકમલં નમામિ સંસારભયહરણમ્ ॥૧॥

કામકરિકુમ્ભદારણ ! ભવદવજલવાહ ! વિમલગુણનિલય ! ।

કિંકિલ્લિપલ્લવારુણ - કરચરણ ! નિરુદ્ધચલકરણ ! ॥૨॥

માયારેણુસમીરણ ! ભવભૂરુહસિન્ધુર ! નિરીહ ! ।

મરણજરામયવારણ ! મોહમહામલ્લબલહરણ ! ॥૩॥

ભાવારિહરિણહરિવર ! સંસારમહાજલાલયતરણ ! ।

કલિલભરતિમિરભાસુરરવિમણ્ડલ ! ગુણમણિકરણ્ડ ! ॥૪॥

અમર-પુરન્દર-કિન્નર-નરવરસન્દોહભસલવરકમલ ! ।

કરુણારસકુલમન્દિર ! સિદ્ધિમહાપુરવરનિવાસ ! ॥૫॥

સ્વસમયકમલસરોવર ! સુરગિરિવસારસુન્દરાવયવ ! ।

ચિન્તામણિફલસદ્ગમ ! રાગોરુગગરુડવરચરણ ! ॥૬॥

હરહાસ-હાર-હિમકર-હિમ-કુન્દ-કરેણુધવલ ! સમચિત્ત ! ।

અકલઙ્ક ! સુકુલસમ્ભવ ! ભવવિરહં દેહિ મમ દેવ ! ॥૭॥

एवं संस्कृतवचनैः प्राकृतवचनैश्च सर्वथा साम्यम् ।
विदधानैर्विनुतो मे जिनेश्वरो भवतु सुखहेतुः ॥८॥

इति सर्वश्रीजिनसाधारणस्तवनं समसंस्कृतं
श्रीहरिभद्रसूरिकृतम् ॥

મહોપાધ્યાયયશોવિજય-લિખિત કર્મપ્રકૃતિ-સંક્ષેપ વિવરણમ્-(અપૂર્ણ) ॥

સં. વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

‘કમ્મપયડી’ના નામે પ્રસિદ્ધ ‘કર્મપ્રકૃતિ’ ગ્રંથ તથા તેના પરની ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજીકૃત વિસ્તૃત ટીકા-ખૂબ જાણીતાં છે. પરંતુ મારા હાથમાં આવેલ એક પુરાણાં પાનાંની ફેરોક્સ-તેમાંનું લખાણ-જોતાં એમ લાગે છે કે ઉપાધ્યાય યશોવિજયજીએ કર્મપ્રકૃતિની મૂલ ગાથાઓનું સંક્ષિપ્ત શબ્દાર્થાત્મક વિવરણ રચવાનું પળ આદર્યું હોવું જોઈએ.

આ પાનું પંચપાઠ પ્રતનું પ્રથમ પાનું છે. પ્રત-કર્મપ્રકૃતિની મૂલ ગાથાઓને આલેખે છે. પ્રથમ પત્રમાં ૮ ગાથા છે, ને નવમી ગાથાની શરૂઆત માત્ર છે. પ્રતના પ્રારંભે “સકલપણ્ડિતશિરોમણિ પણ્ડિત શ્રી ૫ શ્રીલાભહર્ષગણિપરમગુરુભ્યો નમઃ ॥” આમ અક્ષરો છે, તે પછી તરત જ ગાથાઓ છે. પત્રની ચોતરફ યશોવિજયજીએ સ્વહસ્તે લખેલું વિવરણ છે, જે અત્રે સંપાદનપૂર્વક પ્રસ્તુત છે.

એમ લાગે છે કે આ પ્રત યશોવિજયજીની પોતાની પ્રતિ હશે, અને પોતે બાલ જીવોના બોધ ધાર આ સંક્ષિપ્ત વિવરણ રચવાનો ઉપક્રમ કર્યો હશે. સાથે સાથે એમ પણ લાગે છે કે આ કામ તેઓ પૂરું નહિ કરી શક્યા હોય. કારણ કે ઉપલબ્ધ પ્રથમ પત્રમાં મૂલ ગાથા ૮ છે, જ્યારે વિવરણ ફક્ત ૭ ગાથાનું જ લખેલું છે. આઠમી ગાથાનું વિવરણ સમાઈ શકે તેટલી જગ્યા તો પાનામાં બચી જ છે. પરંતુ લખાણ ૭મી ગાથાના વિવરણ બાદ અટકી જાય છે. તે પરથી અનુમાન થાય છે કે વિવરણનું કામ અહીં જ અધૂરું રહ્યું હશે.

ફેરોક્સનું આ પાનું કયા ભંડારનું હશે તે ધ્યાનપૂર્વક નથી. મને સ્મરણ છે તે પ્રમાણે આવાં કેટલાંક પ્રકીર્ણ ફેરોક્સ પાનાં મુનિ શ્રીધુરંધરવિજયજીએ મને કેટલાંક વર્ષ અગાઉ મોકલેલાં, તેમાંનું આ પાનું હોવું જોઈએ. એ જે હોય તે. પણ અહીં તો ઉપા. યશોવિજયજીની એક નવી જ રચનાની ભાલ મળી, અને તે પણ તેમના પોતાના હસ્તાક્ષરમાં જ, તે ઘણા

महत्त्वनी तथा आनंदनी वात छे.

—X—

ऐन्द्रश्रेणिनतं नत्वा, वीरं तत्त्वार्थदेशिनम् ।

अर्थ संक्षेपतः कर्मप्रकृतेर्यत्नतो ब्रुवे ॥१॥

सिद्धंति । सिद्धं सिद्धार्थसुतं वन्दित्वा निधौ तत्सर्वकर्ममलम् ।

कर्माष्टकस्य करणाष्टकं उदयसत्ते च वक्ष्यामि ॥१॥

तत्रादौ करणाष्टकमेव प्रतिपादयति- **बंधण** ति । बध्यतेऽपूर्वं गृह्यते येन तद् बन्धनम् । संक्रम्यतेऽन्यप्रकृतिरूपतयाऽऽपाद्यते येन तत् संक्रमणम् । उद्धर्त्येते प्रभूतीक्रियेते स्थिति-रसौ यया वीर्यपरिणत्या सा उद्धर्तना । एवमपवर्त्येते ह्रस्वीक्रियेते तौ यया साऽपवर्तना । उदीर्येते उदयप्राप्तमुदयावलिकायां यया सा उदीरणा । उदयोदीरणानिधित्तिनिकाचनाऽयोग्यत्वेन व्यवस्थापनमुपशमना । उद्धर्तनाऽपवर्तनान्यकरणायोग्यत्वेन व्यवस्थापनं निधित्तिः । सकलकरणायोग्यत्वेन व्यवस्थापनं निकाचना ॥२॥

इत्येतानि करणानि । एषां वीर्यविशेषरूपत्वादादौ वीर्यमेव निरूपयति- **विरियं** इत्यादि । वीर्यान्तरायस्य देशक्षयेन क्षयोपशमेन छद्मस्थानां सर्वक्षयेण च केवलानां वीर्यलब्धिर्भवति । ततस्तस्याः सकाशात् सलेश्यजीवमात्रस्याभिसन्धिजं बुद्धिपूर्वकं धावनादिक्रियाहेतुः । इतरदनभिसन्धिजं च भुक्ताहारस्य धातुमलत्वाद्यापादकं करणवीर्यं भवति सलेश्यवीर्यलब्धेर्हेतोः सदातनत्वेन तत्कार्यकरणवीर्यस्यापि तथात्वात् । यत्तु **भगवत्या** दावशैलेशीप्रतिपन्नानां करणवीर्यस्य भजनीयत्वमुक्तं तदुत्थानादिक्रियाहेतुबाह्यकरणमाश्रित्यैवेति ध्येयम् ॥३॥

परिणाम ति । तत्करणवीर्यं योगनामधेयं परिणामालम्बनग्रहणसाधनं तेन हेतुना च परिणामादिसंज्ञया लब्धनामत्रिकं भवति । तथा हि - ग्रहणवीर्येण औदारिकादिवर्गणा गृह्णाति । परिणामवीर्येण औदारिकादिरूपतया परिणमयति । आलम्बनवीर्येण च मन्दशक्तिर्यष्टिमिव भाषादिद्रव्याणि भाषादिनिसर्गार्थमालम्बत इति । तथा कार्यस्याभ्यासो नैकत्वं परस्परं प्रवेशश्च शृङ्खलावयवानामिवैकक्रिया नियतक्रियाशालित्वम् । ताभ्यां विषमीकृताः प्रदेशा येन तत् तथा । येषु

कार्याभ्यासस्तेषु अधिकं वीर्यम्, अन्येषु चात्मप्रदेशेषु अल्पतरमित्यर्थः ॥४॥

अत्रैतानि द्वाराणि-अविभाग ति । अविभागप्ररूपणा १, वर्गणाप्ररूपणा २, स्पर्द्धकप्ररूपणा ३, अन्तरप्ररूपणा ४, स्थानप्ररूपणा ५, अनन्तरोपनिधा ६, योगे-योगविषये परंपरोपनिधा ७, वृद्धिप्ररूपणा ८, समयप्ररूपणा ततो जीवानामल्पबहुत्वप्ररूपणेति ॥५॥

पन्न ति । केवलिप्रज्ञाच्छिन्ना अविभागा एकैकस्मिन् प्रदेशे लोकस्यासंख्येयकं-असंख्याता लोकाः तत्प्रदेशसमा जघन्येन भवन्ति, उत्कर्षतोऽप्येतावन्त एव, किन्तु जघन्यतोऽसंख्यातगुणाः ॥६॥

येषां प्रदेशा नो समा अविभागाः सर्वतश्चान्येभ्यः स्तोक्तमाः ते घनीकृतलोकासंख्येयभागवृत्त्यसंख्येयगतप्रदेशराशिप्रमाणाः समुदिता एका वर्गणा । परं परतो यथोत्तरं एकाद्विभागाधिका वाच्या ॥७॥

કવિ દીપવિજયજીકૃત 'સમુદ્રબન્ધ ચિત્રકાવ્ય'-એક પરિચય

વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

'માતા ત્રિશલા ઝૂલાવે પુત્ર પારણે' એ સુપ્રસિદ્ધ રચનાને કારણે જૈન સંઘમાં અત્યન્ત લોકપ્રિય બની ગયેલા કવિવર પંડિત શ્રીદીપવિજયજી મહારાજ ઓગણીસમા શતકમાં થયેલા વિખ્યાત જૈન સાધુ-કવિ છે. તેઓ ગુજરાતના વડોદરાના વતની હતા (જૈન. ગૂ.ક. ૬/૧૯૫). વડોદરાના ગાયકવાડ રાજાએ તેમને 'કવિરાજ' એવું તથા ઉદયપુરના રાણાએ 'કવિબહાદુર' એવું બિરુદ આપ્યું હતું.

આ કવિરાજની અનેક રચનાઓ ઉપલબ્ધ છે. કેટલીક પ્રકાશિત પણ છે, અને થોડીક હજી અપ્રકાશિત છે. આ લેખમાં તેમની આવી જ એક અપ્રસિદ્ધ રચનાનો પરિચય આપવામાં આવે છે.

જોધપુરના રાઠોડ વંશીય રાજવી માનસિંહ રાઠોડની પ્રશસ્તિરૂપે એક ચિત્રકાવ્યની રચના તેમણે કરી છે. આ રચનાની કવિરાજે સ્વહસ્તે આલેખેલી સચિત્ર પ્રત (ઓઝિયું : વસ્ત્રપટ : Scroll) વડોદરાની શ્રી આત્મારામજી જૈન લાયબ્રેરીમાં વિદ્યમાન છે, તેમાં કવિએ આ રચનાને 'સમુદ્રબન્ધ આશીર્વચન' એવા નામે ઓઢાવેલ છે. 'ગુજરાતી સાહિત્ય કોશ-મધ્યકાલ (પૃ. ૧૭૫)'માં આ રચનાનો 'સમુદ્રબન્ધ સચિત્ર આશીર્વાદ કાવ્ય પ્રબન્ધ' એવા નામે નિર્દેશ મળે છે.

આમ તો આ એક અઘંડ ઓઢિયું જ છે, પળ આપણી-ભાવકોની સવલત ધાતર અહીં તેના પાંચ વિભાગ પાડી વર્ણવવામાં આવેલ છે. તે વિભાગોનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે :

પ્રથમ વિભાગમાં લાંબું ગદ્યપદ્યાત્મક લખાણ છે, તેમાં પ્રારંભે પ્રસ્તાવનારૂપે આઠ તઢતનાં નામ અને તેમાં આઠમા તઢત મરુધર-જોધપુરના નરેશ, અનેક વિશેષણો તથા ઉપમાઓ ધરાવતા મહારાજ માનસિંહજીને પુત્રની, રાજ્યની, લાભની, ક્ષેમ, જય અને ધનની પ્રાપ્તિ થાય તેમ જ તેના શત્રુઓનું મર્દન તથા પ્રતાપની વૃદ્ધિ થાય તે અર્થે 'સમુદ્રબન્ધ આશીર્વચન' લખવાનો સંકલ્પ આલેખવામાં આવ્યો છે. તે પછી છપ્પય છંદમાં બે કાવ્યો આપ્યાં છે જેમાં સમુદ્રબન્ધનું માહાત્મ્ય કવિએ વર્ણવ્યું છે. કવિએ કહ્યું છે કે 'સમુદ્રબન્ધરૂપે અપાતી આશીષ એ સર્વશ્રેષ્ઠ આશીર્વાદ તથા વધાર્ધ ગણાય; તેના પ્રતાપે સમુદ્રપર્યંત

પૃથ્વીનું એકછત્રી રાજ્ય સાંપડે. તે કાવ્યોના અન્તે, સમુદ્રબન્ધ કાવ્યના ૧૨૯૬ અક્ષર, તે મહાબન્ધમાં અન્તર્ગત ચૌદ રત્નોનાં નાનાં બન્ધકાવ્યોની ગુંથણી છે તેના ૩૫૫ અક્ષર, એમ કુલ ૧૬૫૧ અક્ષરો હોવાનું કવિ નિર્દેશે છે; જેવા કે ધનુષબન્ધ, ચોકીબન્ધ, કપાટબન્ધ, હઠબન્ધ, હારબન્ધ, માલાબન્ધ, નિસરણીબન્ધ વગેરે બન્ધ એટલે તે તે પદાર્થની આકૃતિમાં રચાયેલ કાવ્યો-ચિત્રકાવ્યો એ મહાબન્ધમાં સમાવવામાં આવ્યા હોવાનું કવિ સૂચવે છે.

આગળ વધતાં કવિ કહે છે કે આ નાના નાના બંધો દરેક રાજાને આશીષરૂપે ચઢાવાય. પણ જે 'સમુદ્રબન્ધ' નામે મોટા બન્ધ છે તેનો આશીર્વાદ તો કાં તો ચક્રવર્તી રાજાને અને કાં છત્રપતિ રાજાને જ ચઢાવી શકાય. આ (માનસિંહ) રાજા છત્રપતિ રાજા હોવાથી તેમને આ સમુદ્રબન્ધ-આશીર્વાદ આપું છું. આ પછી કવિ અષ્ટક અર્થાત્ આઠ કાવ્યો કે કવિત્ત દ્વારા માનસિંહ રાજાને આશીર્વાદ આપવાની સાથે સાથે તેના ઇષ્ટદેવોનાં નામ-વર્ણનપૂર્વક તેઓ પળ તેની રક્ષા કરે તેવું વર્ણન કરે છે. તે ક્રમશઃ જોઈએ.

૧. **શ્રી જાલન્ધરનાથ રક્ષા-આશીર્વચન :** છપ્પય છંદમાં કવિએ જાલન્ધરનાથ એટલે કે શંકર ભગવાનનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે અને તે રાજાની રક્ષા કરે, સંકટ હરે તેવો આશીર્વાદ વ્યક્ત કર્યો છે. આ કવિત્તમાં શંકરનું જાલન્ધરનાથ તરીકે થયેલ વર્ણન તેમજ આ રચનાના પ્રારંભે કવિએ લખેલ 'શ્રીજાલન્ધરનાથો જયતિ' એવો પ્રારંભ જોતાં આ રાજવીના ઇષ્ટદેવ શંકર હોવા જોઈએ અને તેનો સંબંધ નાથસંપ્રદાય સાથે હોવો જોઈએ એમ અનુમાન થાય છે. કવિત્તની અંતિમ પંક્તિમાં 'લાડૂનાથ' એવું નામ આવે છે, 'તે કાં તો શંકરપુત્ર ગણપતિનું સૂચક હોય અને કાં તો તે નામે કોઈ યોગીનો સંકેત પણ હોય.
૨. બીજો છપ્પય પણ ઉપરની માફક જ જાલન્ધરનાથ-શિવજીનું વર્ણન આપે છે.
૩. ત્રીજા છપ્પય છંદમાં 'મહામન્દિર શ્રીકૃષ્ણદેવ-રક્ષા' રૂપ આશીર્વચન છે. આમાં મોરમુગટધારી શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ સરસ વર્ણવાયું છે. જૈન કવિ શિવજી અને કૃષ્ણનું આવું સરસ વર્ણન કરે તે વાત પણ ઉદાર મનોવલણ સહિત અનેક દૃષ્ટિએ મહત્ત્વપૂર્ણ ગણાય તેવી લાગે છે.
૪. ચોથા છપ્પયમાં 'નવગ્રહરક્ષા-આશીર્વચન' છે. તેમાં નવે ગ્રહો રાજાનું

મંગલ કરો તેવી ભાવના વ્યક્ત થઈ છે.

૫. પાંચમા છપ્પયમાં **સકલદેવ રક્ષા**-આશીષ આપેલ છે. તેમાં શંભુસુતથી લઈને જગદંબા સુધીના અનેક દેવ-દેવીઓની રક્ષા વર્ણવાઈ છે.
૬. છઠ્ઠા છપ્પયમાં કવિરાજ દીપવિજયના સુવચનની રક્ષારૂપી આશીર્વાદ વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો છે.

આમાં સમુદ્રબન્ધમાહાત્મ્યનાં બે કવિત્ત અને રક્ષાનાં છ કવિત્ત એમ મળીને કુલ ૮ કવિત્ત થયાં છે, અને તેને કવિએ 'આશીર્વચનઅષ્ટક' તરીકે ઓળખાવેલ છે.

ત્યારબાદ ત્રણ કવિત્ત, સંભવતઃ મનહર છંદમાં છે તે, દ્વારા કવિએ માનસિંહની યશકીર્તિનું વર્ણન કર્યું છે. તેની સાથે જ વિભાગ ૧ પૂરો થાય છે.

વિભાગ ૨માં રાજાના ત્રણ સેવકોનાં રાજસ્થાની - જોધપુરી શૈલીનાં સુન્દર ચિત્રો છે, અને તેની નીચે એક નાના ચોકઠામાં માનસિંહ રાજાનાં ખડ્ગનું વર્ણન કરતું કવિત્ત છે. તેની નીચે, પાંચમા વિભાગમાં જ એક ખૂણામાં મ્યાન યુક્ત તલવારનું મજાનું ચિત્ર જોવા મળે છે.

વિભાગ ૩માં પણ રાજાના ત્રણ હથ્થધર વગેરે સેવકોનાં ત્રણ અલગ અલગ ચિત્રો છે, અને તેની નીચેના ચોકઠામાં રાજાને મેઘની ઉપમા અર્પતું કવિત્ત છે.

વિભાગ ૪માં સમુદ્રબન્ધના ચિત્રકાવ્યમાં ૩૬ પંક્તિઓમાં ડાબેથી જમણે વાંચીએ તો એક પંક્તિમાં એક એમ કુલ ૩૬ દોહરા (મોટા કોઠામાં) વંચાય છે. આ દોહરાઓ સ્વયં એક રચના બની છે, તેમાં રાજાની કીર્તિનું વર્ણન કવિએ કર્યું છે.

અને પાંચમા વિભાગનું સ્વરૂપ દર્શાવતાં કવિ પોતે જ લખે છે કે જેમ શ્રીકૃષ્ણે સમુદ્રમન્થન કરીને ૧૪ રત્નો કાઢ્યાં તે રીતે મેં પણ આ સમુદ્રબન્ધ-ચિત્રકાવ્યના મન્થન થકી ૧૪ નાનાં બન્ધકાવ્યોરૂપી રત્નો નીપજાવ્યાં છે. તે ૧૪ રત્નો આ પ્રમાણે છે : ૮ રાજનીતિનાં રત્ન, ૪ આશીર્વચનરૂપી રત્ન, ૧ બિરુદ-ઉપમાનું રત્ન, ૧ કવિની પ્રાર્થનાનું રત્ન - એ રીતે ૧૪ રત્નો છે. આ બધાં રત્નોની વિગતે સમજૂતી આપતાં કવિ કથે છે :

૧. રાજનીતિ ૧ : સ્ત્રીનો વિશ્વાસ ન કરવો; તે વિષે-યાં ચિન્તયામિ સતતં
એ નીતિશતકના શ્લોક દ્વારા એકસરો હારબંધ : રત્ન ૧.

૨. રાજાએ ભજન પથ કરવું ઘટે, તે સૂચવતો રામરક્ષા સ્તોત્રનો શ્લોક-ચરિતં રઘુનાથસ્ય૦ એ વડે બેસરો હારબન્ધ : રત્ન ૨.
૩. રાજા દુષ્ટને દંડે, શિષ્ટને રક્ષે, એ નીતિ વિષે સુભાષિત-દધિચન્દનતમ્બોલં૦ એ વડે બીજો બેસરો હારબન્ધ : રત્ન ૩.
૪. રાજાએ વ્યાકરણાદિ ભણવું જોઈએ તે અંગે સારસ્વત વ્યાકરણનો પ્રથમ શ્લોક-પ્રણમ્ય પરમાત્માનં૦ એ વડે વજ્રબન્ધ : રત્ન ૪.
૫. રાજાએ હરિસ ચાખવો જોઈએ એ વિષે બિહારી કવિનો દોહરો-મેરી ભવબાધા હરો૦ એ વડે ધનુષબન્ધ : રત્ન ૫.
૬. રાજાને ગૂઢ સમસ્યા આવડવી જોઈએ તે અંગે-દધિસુતકે૦ એ વડે ધનુષબન્ધ : રત્ન ૬.
૭. રાજાએ દયાપૂર્વક વેદવાણી સાંભળવી, એ વિષે દોહરો-ધાતા બાંની ચો મુખી૦ એ વડે પહાડબન્ધ : રત્ન ૭.
૮. રાજા દ્રોહીથી દૂર રહે, દીવાન રાખે, એ નીતિ વિષે ગાથા-નાસડ જૂણે ધણં૦ એ વડે પહાડબન્ધ : રત્ન ૮. આમ ૮ રાજનીતિનાં ૮ રત્ન થાય.
૯. ભૂપતિ માનિ મર્દન૦ એ ખંડ કલીબન્ધ : રત્ન ૯;
૧૦. અવિચલ તપ તેજ૦ એ ખંડ કલીબન્ધ : રત્ન ૧૦;
૧૧. શ્રીમાનરાજગંગા૦ એ શ્રીપુષ્કરણીબન્ધ : રત્ન ૧૧;
૧૨. પટપ્રધાન માનસંગ૦ એ લહેરબન્ધ : રત્ન ૧૨;
૧૩. માનરાજ સમશેર૦ એ પુષ્કરણીબન્ધ : રત્ન ૧૩;
૧૪. માનરાજ કુંભ ઘટ૦ એ છઢીબન્ધ રત્ન ૧૪.

આ ૧૪ બન્ધ એક સમુદ્રબન્ધ થકી પ્રગટ છે, તેમાં કવિની અદ્ભુત રચનાનિપુણતા વ્યક્ત થાય છે.

આના પછી કવિ મોતીદામ નામના છંદમાં ૭ ગાથાઓ દ્વારા નૃપવર્ણન કરે છે. તે પછી એક કવિત્ત છે, તે પણ રાજાના વર્ણનનું જ છે. છેક છેલ્લે તોટક છંદમાં સંસ્કૃત ભાષામાં અર્ધસમસ્યારૂપ કાવ્ય વડે કવિરાજ, દિનકર, દામોદર, ત્રિપુરા, સુરપતિ, સોમેશ્વર અને નગરાજા આ બધા દેવો રાજાની રક્ષા કરો તેવી આશીષ આપીને કવિ કાવ્યની સમાપ્તિ કરે છે.

પ્રાંતે આપેલી પુષ્પિકામાં કવિ પોતાનો પરિચય આ પ્રમાણે નોંધે છે : તપાગચ્છમાં વિજયાનન્દસૂરિ (આણસૂર) ગચ્છમાં, ગાયકવાડ રાજાએ આપેલ

‘કવિરાજ’ બિરુદ ધરાવનાર જતી પં. દીપવિજય કવિરાજે રાઠોડ રાજા માનસિંહની કીર્તિના ગાનસ્વરૂપ સમુદ્રબંધ-આશીર્વચન રચેલ છે. સં. ૧૮૭૭ના વિજયા-દશમીદિને કવિરાજ દીપવિજયે સ્વહસ્તે લખેલ છે.

સમગ્રપણે આ રચનાનું અવલોકન કરતાં કવિનું કાવ્યકૌશલ્ય, ચિત્રકાવ્ય જેવા કઠિન કાવ્યપ્રકારની રચના તથા એકમાં અનેક ચિત્રકાવ્યો સમાવવાની નિપુણતા, વ્રજભાષા તથા છંદો પરનું પ્રભુત્વ તથા ચિત્રકલા-ચિત્રાલેખનની ક્ષમતા - એમ અનેક બાબતો વિષે પ્રકાશ પડે છે. એક સંભાવના ધરાવે છે કે ચિત્રો કવિએ કોઈ નિપુણ ચિત્રકાર પાસે પળ દોરાવ્યાં હોય. પરંતુ કવિ સ્વયં ચિત્રકલાકુશલ નહિ જ હોય તેવું જકારપૂર્વક કહી શકાય તેમ તો નથી જ. કેમકે કવિએ જાતે ચિત્રાંકિત કરેલ વસુંધરા દેવીનું સંગીન ચિત્ર મઢી આવ્યું છે (જુઓ અનુસન્ધાન -પત્રિકા, ક્ર.૨૦, જુલાઈ ૨૦૦૨).

પ્રસંગોપાત્ત એક મુદ્દો કહેવો ઠીક લાગે છે. જૈન મુનિ થઈને કવિ રાજાનાં, શાસ્ત્રોનાં તથા તે અનુષંગે તેના દેવાદિકનાં ગુણગાન ગાય એમાં ઔચિત્ય કયું ? કદાચ આ સવાલ યુદ્ધ કવિના ચિત્તમાં પળ ઊઘ્યો હોવો જોઈએ. તેનો સંકેત કવિએ રચેલ એક ઐતિહાસિક રચના ‘સોહમકુલપટ્ટાવલી’ની પ્રશસ્તિમાં સ્વયં કવિએ જ આ શબ્દોમાં આપ્યો છે :

“કવેસર બિરદ ધરાવી જગમેં, બહુ નૃપ સસ્ર વચાંખ્યા
ભુજ બલ ફોજ સંગ્રામ વચાંખ્યા, આતમદોષ ન જાખ્યા રે”

(જૈન ગૂ.ક. ૬/૧૮૮)

આ વાતને બાજુએ રાખીને વિચારીએ તો, કવિનું કવિકર્મ મધ્યકાળના ઉત્તમ કવિઓની હરોળમાં કવિને નિઃશંક સ્થાન અપાવે તેવું છે, તેમાં બેમત નહિ. કવિવરના સ્વહસ્તે આલેખાયેલ આ વસ્ત્રપટ-ચિત્રકાવ્યની છબી આ અંકમાં અન્યત્ર આપવામાં આવી છે.

આ કાવ્યની રચના વ્રજભાષામાં હોવાથી તે વિષેની અજ્ઞતાને કારણે અર્થબોધ થવો કઠિન પડતો હોઈ પદચ્છેદ, શુદ્ધતા વગેરે અંગે કાંઈ ને કાંઈ ગરબડ રહી જવાનું સ્વાભાવિક છે. જાણકારો તે વિષે નોંધ મોકલશે તો હવે પછીના અંકમાં પ્રકાશિત કરવાનું ગમશે.

श्री	व	र	दा	क	वि	मा	त	तुं	म	ह	मा	ई	ज	ग	आ	दा	तुं	म	तु	रा	क	वि	व	सु	धा	सु	र	न	र	वं	द	त	पा	द	१	
सो	भा	भा	सी	ज	न	प	ती	र	मा	स	हि	त	ह	रि	धी	रा	दु	रि	त	ह	र	त	वि	भु	ता	गु	नी	न	मं	स	बे	ज	स	वी	र	२
ग	व	रि	त	नु	ज	की	जें	द	वा	स	ब	भ	य	भं	ता	वा	र	न	तें	प	य	पं	क	ज	स	वां	स	धो	तु	ए	क	म	त	वा	र	३
व	नुं	मा	न	ति	ह	कि	तिं	स	मु	द्र	वं	ध	दि	नां	म	यां	र	ह	र	वि	स	सि	मे	र	स	मु	मु	दि	र	जा	ति	बा	का	म	४	
अ	रि	ज	न	भा	न	सु	दे	ख	त	वा	व्या	न	ड	र	त	व	ल	धि	ता	ज्यो	सु	धू	भा	नु	नि	र	ख	खी	न्यो	य	त्यु	ह	त	नी	त	५
रि	पु	ग	य	ज	न	म	द	स	ब	ल	ती	पां	य	न	मां	य	त	गा	त	म	नु	ना	स	मृ	ग	प	त	ज्यो	दे	खो	ए	ह	वि	ख्या	त	६
गु	नि	ज	न	प	धि	रा	ज	त	नि	यो	त	रु	सु	ध	प्रा	य	स	मा	ना	या	धें	कि	ध	ओ	प	प	ति	खें	दे	खो	ज	ना	सु	जा	न	७
भा	र	भू	त	अ	रि	ग	ज	द	लें	ता	ते	ग	मां	न	भ	र	मा	र	मि	ट्यो	मि	त	का	ख्य	प	उ	दें	अ	प	य	स	क	पां	भा	र	८
तो	सु	धि	नि	मं	ल	गं	ग	कु	ल	इ	व	तो	पि	त्या	त	र	ज	नि	ना	स	भा	नु	स	मो	कु	ल	धि	का	स	ब	ल	मी	त	९		
तु	ह	ली	ल	गु	भा	ज	व	य	न	सु	ध	वि	द	ज	नं	प्र	वी	न	प	धी	मे	न	त	य	से	त	गु	न	र	टे	रं	ग	मं	ली	न	१०
स	त	व	व	कु	ली	क	र	न	गु	नं	सु	ध	धी	बा	ध	सो	हा	य	न	म्य	य	री	म	तं	ग	ति	को	ना	म	सु	ने	पु	ल	जा	य	११
क	लि	र	धू	न	पो	ल	वि	र	दा	वा	म्मी	ज	सु	ब	ल	न्या	या	भा	श	र	हो	न	भ	जि	म	स	दा	टी	को	स	ब	न	र	सा	य	१२
तो	वि	क्र	म	स	म	क्र	म	म	नु	दु	ड	स	त	बा	बा	धी	रा	प्र	भ	र	ति	नि	वि	र	इ	मा	रि	प	व	ना	प	स	मी	र	१३	
म	ति	अ	भे	स	ज	सु	ध	त	म	नु	मु	धि	क	लि	तु	म	पू	झ	गु	री	दु	ति	स	त	वा	ब	सा	य	स	धि	रो	स	प्र	सि	द	१४
सु	भू	ध	न	भू	धि	तं	ल	सा	म	नु	ई	प्र	नि	ज	रि	द	धी	र	ध	र	त	प	ते	ज	धु	धा	सु	वि	भु	वि	स्तर	र	स	भू	द	१५
भ	जं	त	त	व	च	ट	ओ	घ	अ	रि	ज्युं	जा	वे	कि	र	ने	सि	त	ह	री	रि	प	व	तुं	भू	प	ह	री	र	हे	कु	रं	गां	भी	त	१६
इ	मा	सु	ज	स्ता	वि	दि	त	वि	रा	ज	त	त	न	व	नि	द	ग	य	र	ह	भ	ट	प	त	न	य	री	भु	का	स	ब	ए	रि	द	१७	
व	धु	बो	धि	य	का	ज	ध	ट	ल	सु	ते	ग	सें	न	धि	न	ये	त	व	र	म	मि	ति	अ	रि	ग	ई	यां	रा	ज	सा	ज	सं	के	त	१८
तुं	अ	खें	ड	न्या	ई	य	व	ल	सु	प	र	त	गो	ध	र	सा	व	भ	जो	ख्या	म	ना	मा	तु	न	सु	धा	न	म्य	ति	वे	क	ना	व	१९	
पू	र	ज	डे	वि	द	सु	ना	ध	त	सु	गुरु	ली	म	की	धा	र	क	ति	मि	रें	ग	श	ड	नि	नुं	ना	ध	न्या	धी	त	म	ति	भ	क	२०	
भ	ट	भ	टा	ति	मु	धि	त	ज	ना	म	त	ज	सु	सो	भा	प्र	ख्य	वि	ब	त	प	म	जि	म	ग	न	मि	स	म	ह	नी	को	भा	स्व	२१	
स	ति	प्र	भा	भा	ले	धि	का	ति	प्र	त	र	मि	त	व	ते	ज	ति	व	ले	ज	हि	मो	ज	भ	र	इ	छ	त	रुं	रं	य	ध	ह	हे	ज	२२
हु	धु	म	धा	म	इ	भु	नि	ति	नु	त	न	सु	के	व	ल	ज	मू	त	वें	न	ज्यो	ही	तो	सो	भा	सि	अ	ल	पु	नो	दा	र	सु	तें	न	२३
क	हि	गु	न	न	को	ह	खें	तु	प्य	तुं	ग	क	धी	वि	स	सु	म	ज	भा	व	कि	ल	य	स	ज	ल	दा	सां	प्र	त	धु	नी	आ	वा	य	२४
म	न	इ	धि	त	भा	ध	य	म	नु	तु	रा	मा	ध	ल	स्त	व	रा	ज	कु	ज	त	वा	ति	नं	दो	म	मा	इ	धि	त	त	व	सा	प्रा	ज	२५
स	क	ल	ना	ज	सु	न	र	म	ई	दु	रि	ना	सो	धि	प्र	नी	ता	भा	गू	कें	त	व	स	व	धि	हा	सु	वां	धि	त	हो	न	व	ण	त	२६
तो	वा	न	व	रु	किं	सं	धु	भ	नं	द	प	ती	धु	ति	भा	य	तुं	प्र	ज	न	ज	न	सु	पा	त	नो	रि	पु	नि	त	से	खे	पा	य	२७	
धो	रा	ज	सु	नि	दु	जं	न	ग	ल	त	गु	न	ध	ट	ल	ना	स	धि	सं	ग	नो	आ	भा	ति	ष्ण	व	सी	यां	न	ही	ते	ग	उ	नं	ग	२८
ज	ग	सु	रा	ज	सो	हा	ध	र	सु	तो	गु	न	गा	ते	धी	त	वां	ति	पु	न्य	नि	ति	क्र	मं	म	ति	सु	सं	व	यु	न	भा	ती	नी	त	२९
य	स	गु	र	ज्युं	बा	धा	सु	घ	र	दिल	त	व	स	कृ	त	रं	ग	स	म	र	ना	ध	म	न्य	अ	त	तु	भो	गु	तु	हिं	उ	मं	ग	३०	
कृ	भ	म	नु	र	धि	क	त्य	त	रु	सु	ग	धी	वा	ई	लो	म	न	क	दि	स	यं	ट	ज्यो	म	ड	त	या	सि	ह	अ	री	कु	धे	३१		
सु	य	स	से	त	सु	पु	न्य	ति	ख	र	अ	धि	व	ल	नं	दी	अ	खे	म	नं	दी	ध	न	ज्यो	तो	मि	श	सं	प	इ	र	अ	वि	ए	म	३२
द	न	ह	र	भू	व	न	क	धी	सु	म	ती	ज	ल	धि	जि	हा	ज	ज्यो	आ	भ	मि	ड	व	उ	प	ना	पा	क	य	र	घ	न	गा	उ	३३	
दि	ज	य	सि	ह	व	सी	ग	म	न	ध	यो	भा	न	यो	जी	त	वि	भा	न	कु	ज	र	य	र	सि	ला	स	से	भ	इ	सु	ध	न	इ	त्य	३४
न	प	गु	मा	न	सु	त	प	ट	नि	धी	प्रो	ड	पु	न्य	स्तु	ति	न	अ	ज	ई	श	ज	नि	ति	हि	गु	न	सु	स	गु	नं	सो	स	इ	ज	३५
स	मु	द	वं	ध	सो	भा	किं	ति	दी	प	वि	ज	य	क	दि	की	ध	रा	ज	नु	म	ति	क	वि	का	म	ग	वि	भू	ना	ध	न्य	स्म	द	३६	

समुद्रबन्ध आशीर्वचन

सं. मुनि जिनसेनविजय

विभाग प्रथम

(चित्रनी उपरना भागनुं लखाण)

श्रीजालंधरनाथोर्जयति ।

ॐ नमः सिद्धम् ॥ श्री वरदाई नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ श्रीमानंधाता
११। सेतबंध रामेसर १२। धीरासर पत्तन १३। कनोज १४। पाली १५। खेड १६।
मंडोवर १७। जोधपुररत्नघट १८। अष्टमतखत श्री मरुधर महापुन्यदेसे । अगंगजंजन
रिपुराजानमानमदर्दक मार्तंडावतार पुन्यपात्र वाचाअविचल, गुनगंगाजलनिर्मल
संग्रामांगनधीर दानैकसौडीर परदुःखभंजनविक्रम, दानोपमा-करणनृपसम प्रजाजन-
आधार न्याई श्रीरामचंद्रावतार समर्द्धिपुन्यप्राग्भार सर्व धर्मार्थकुशल नरोत्कृष्ट
नरसिंह सर्वविद्याप्रणित(वीण) सर्वभूपतिसिरोमणि सर्वाभवद्भूपतिमौलिहीर
श्रीविक्रमसदृशबलवीर औदार्य्य सौंदर्य्य धीर्य्य गांभीर्य्य सर्वगुणालंकृत
सर्वशास्त्रार्थपारकोविद सर्वसंस्कृतभाषाग्रंथनिपुन सर्वकलाप्रणित(वीण) धर्माधिष्ठ
श्रीहिंदूपति-पादसाह निकंटकराजधारक मलेच्छदुर्जयवारक राजभारधुरंधर
लक्ष्मीभंडारअभरभर, अनेकनृपसेवित चरन, दुखदीनअसरनसरन, श्रीसूर्यवंश-
उद्योतकारक, श्रीराठोडकुलसोभाकारक, श्रीगुमाननृपकुलगगनभास्कर,
निजमातृकुक्षिरतनागर, गौब्राह्मणप्रतिपाल, पुन्यविशालभाल, अखंडयस-
कीर्तिप्रनाल, अरिकालकरवाल, प्रचंड भुजाल, इत्यादि अनेक सुभ कोटि
उपमा बिराजमान : पुनः श्रीराजाहरचंद सत्यवादी, जयचंदवत् दलपांगुल,
श्रीसीहाजीवत् भाग्यवान, श्रीजोधाजीवत् प्रतापवान, श्रीवजमालसदृश एकच्छत्र
वा(धा)रक श्रीहिंदन-भान, श्री १०८ श्री श्री श्री महाराजाधिराज महाराज
श्रीमानसिंहजी ताकुं पुत्रार्थे, राज्यार्थे, लाभार्थे, क्षेमार्थे, जयार्थे, धनार्थे,
शत्रुमर्दनार्थे, प्रतापवर्धनार्थे, श्री श्री **समुद्रबंध-आसिर्वचन** लिख्यते ॥

तत्रादौ श्रीसमुद्रबंधको महात्म ॥

छप्पय :

समुद्रबंध आसीस, सबपें श्रेष्ठबंधाई ।
 समुद्रमोदिनी अंतसु, एकैछत्र अधिकाई ।
 होत निकटक राज, सबनृप सेवत बंका ।
 बंकारिपुमंदमत, पुनि होत संत्रुपें संका ।
 मेर रवी ससी समुद्रलंग, अविचल रंजे नित नित बहो ।
 मानराज कविदीप दोउं, कोटि कोटि मंगल लहौ ॥१॥

पुनः महात्म ॥ छप्पय :

समुद्रबंध फल उदय, गजलीला बहो आवे,
 समुद्रबंध फलउदय, सुदिन दिन दोलत थावे ।
 समुद्रबंध फलउदय, सपुत्र कलत्र सवाई,
 समुद्रबंध फलउदय, सुमंगल गीत वधाई ।
 समुद्रबंध महोत्तम अतुल, राजलील लाभें घणी,
 मानसीह महीपाल कीसुं, कविराज दीप कीरति भनी ॥२॥
 यों समुद्रबंध के सर्वाक्षर १२९६। अरु १४ रत्न दूसरी बेर बंचीजे
 ताके १३५५। अक्षर हैं । यों सर्व मिलके । १६५१। अक्षर हैं ॥
 धनुषबंध । चोकी बंध । कपाटबंध । हलबंध । हारबंध ।
 मालाबंध । निसरणीबंध । प्रमुख छोटे छोटे चित्रकाव्य हे ।
 सो सब राजाकुं चढे । अरु यो समुद्रबंध बडो चित्रकाव्य आसिरबचन ।
 चक्रवें राजाकुं चढें, अरु छत्रपति राजाकुं चढे या नीति है । ता थें छत्रपति
 श्रीमान महिपालकुं यो आसिर्वचन समुद्रनामा
 सदा जयकारी भव भव ॥ श्रेयः ॥

१. चक्रवर्ती ।

श्रीमान महिपालकुं श्रीजालंधरनाथ रछ्या आसिर्वचन ॥

छप्पय ॥

तीन नयन छवि गयत(न), सयन जितमयन विकटसर,
जटाजूट अवधूत, भेख आलेख डिगांबर ।

सिंघबेल दोड गेल, भाल अध चंद सुहंकर,
भस्म अंग सिर गंग, उमयपति इश्वर अमर ।

जलंधरनाथ जगनाथ जगपति देवनाथ संकट हरे,
लाडूनाथ कविराज दीपत, मानराज मंगल करे ॥३॥

पुनः छप्पय ।

जग संतां प्रतिपाल, भाल अधचंद बिराजत,
गिरतनया अरधंग, गंग सिर ऊपर छाजत ।

जटा मुगटभरभार, वाहन बेल दिवाजत,
बाघंबर तरसूल, डमरु धुनि घन गाजत ।

जालंधरनाथ विभूनाथ जटधर देवनाथ सेवत चरन ।
दीपविजय कविराज राजत मानराज मंगल करन ॥४॥

अथ महामंदिर श्रीकृष्णदेव स्तुति रछ्या आसिरवचन ।

छप्पय :

गोवरधनधर अधर, अमरनरसेवत सेवत पदकज,
गोपनंद घनबरन, भरन जगचरन सरन भज ।

मोर मुगट छबि लसत नसत सब दुरित विहंडन,
जयजयजय जगतिलक, तिलक पुनि जदुकुलमंडन ।

वसुदेव नंदन कवि दीप राजत जगत सब संकटहरन,
मानसिंह महिपालज्युं पे सकल कुसल मंगल करन ॥५॥

अथ नवग्रह रख्या आसिरवचन ॥

छप्पय :

तेज रवी जिम प्रबल, सोम ज्युं सीतल बानी,
मानुं मंगलरूप, बुध सदा गुनखानी ।

सुरगुरुज्युं मतिवंत, सुक्र सुकाव्य अलंकित,
सनिकु अरिगन मंद राहु ज्युं प्रबल अरिहत ।

रिपुकुल केत खंडन प्रघल, दीपविजय आसीस बरन,
मानं महिपाल पुंनितु कुसल, नवे ग्रह मंगल करन ॥६॥

अथ सकलदेव रख्या आसिरवच[न] ॥

छप्पय :

संभुसुतन घनसांम, राम काम पुनि हलधर,
सागर गिरवर अमर, चंद सूर लच्छि सुखकर ।

कामधेन घट कुंभ, कल्पतरु ब्रह्म अमरपत,
सिद्धि बुद्धि जगदंब, सुअंबरयन सब संपत ।

कविराज दीप अरु जगत कविजन, सुबेंन मंगल उच्चरें,
महिपाल मान अविचल फतेसु, सकलदेव रख्या करें ॥७॥

अथ कविराज दीपविजयको सुबचन रख्या आसिरवच ॥

छप्पय :

तपो नाथ तव राज सुगिरवर रवि ससिब्भाई,
तपो नाथ तव राज सुसागर सीमा ताई ।

तपो नाथ तव राज सेषनाग-फनिमाला,
तपो नाथ तव राज सु नितनित मंगलमाला ।

दारिद दोहग व्याधि संकट वलय होय सागर खपो,
कविराज दीप आसिस नितनित मानराज अविचल तपो ॥८॥

—X—

इति श्री दीपविजय कविराजेन विरचिताया आसिर्वच अष्टक ॥
श्रीमानं नरेन्द्र की उजल यस कीर्ति बरनन ॥ कवित धनाछरी ॥

मालतीको पूंज मचकुंद को समुंह किधौ,
चंद के किरन गंगानीरको उजास हैं ।

स्फाटक को हार किधौ, मुगताकी माल जेंसी,
कामगोखीर खीर दधिको प्रभास हैं ।

सारद को हंस किधौ, इंद गजराज जेंसी,
पंकजको उंघ देव धामको विकास हैं ।

दीप कविराज आज मानंमहिपाल तेरी,
कीरति उजास च्यारों खुंट में प्रकास हैं ॥१॥

पुनः—

तेज तपधारी सो विहारी सुख सिंधन को,
हिंदन को ईस बगसीस बड दानी हैं ।

गुनको प्रकासी सुविलासी जस कीरतको,
पुन्यको उजासी वैन माधुरी सुहानी हैं ।

राजनको राज सिरताज सब भूपनको,
दीपकवि मानंराज कीरती तबानी हैं ।

बाघअज ए कठोर धरामें पिलायो नीर,
दूजो वजमाल बेंर दूसरी कहानी हैं ॥१०॥

अथ प्रताप बरनन ॥ कवित ॥ ३१॥

गेंन बिच सूर जेसें, गंगजलपूर जेसें,
धराधर मेर जेसें, जेसें मृगराज हैं ।

उडुगन चंद जेसें, सुरगन इंद जेसें,
पिंगल के छंद जेसे, जेसें घन गाज हैं ।

खीर गोखीर जेसें, विक्रम बलवीर जेसें,
पार्थि रनवीर जेसें, ऐर गजराज हैं ।

युं सब राज राजबीच, नरन के प्रताप ज्यों,
दीप कविराज आज मानराज महाराज हैं ॥११॥

— X —

अब समुद्रबंध के ३६ दोहरें लिखे हैं ।

पित समुद्रबंध वांचणेकी रीत या हैं के आगों सें आडी ओल ३६
वांचणी तामें महाराजको किर्तिबरनन बंचीजे ॥

पिछ्य १४ रत्न बंचीजे सो निचे लिख्या प्रमाणे ॥

विभाग बीजो

(जमणी तरफनां चित्रोनी नीचेना चोकठानुं लखाण)

अथ श्री मानमहीपालकी खाग को बरनन ॥
कवित ॥

पावक प्रलयकाल व्याल जीह ज्वाल कीधौ,
बालधी बिसाल लंक जालकी सी जानी हैं ।

दारुन सुम्न धनु दहन नयन कीधौ,
रक्त बीज ग्रसनी की लसनी लसानी हैं ।

जमकी सी दाढ परसैन पैं असाडबीज,
पातनसी कीधौ वज्रघात सी वखानी हैं ।

गुमान के सपूत महाराज मान तेरी खाग कीधौ,
अरी जालनकुं कालकी निसानी हैं ॥१॥

इति खाग वरनन ॥ भद्रं भूयात् ॥

— X —

१. खडग ।

विभाग त्रीजो

(डाबी तरफनां चित्रो नीचेना चोकठानुं लखाण)

श्रीमानं महीपालकुं मेघउपमा

छप्पय ॥

घन गर्जत आकास तुं घन गर्जत खत पर,
जलधार तोय अमोघह बेंन झर ।

घन विकासत धरत तुं जन हृदय विकासन,
घन वल्लभ हे मोर, तुं वल्लभ कवि सासन ।

ओ जलपत तुं दलपत नृपत महीपाल मानं अविचल रहें,
मेघ जिस्यों बरसत सदा सु दीपविजय कवि यौं कहे ॥१॥

— X —

विभाग चोथो

(समुद्रबंधना मोटा कोठाना ३६ दोहरा)

श्रीवरदा कवि मात तुं । महमाई जग आद ।
तुं चतुरा कवि वच सुधा सुरनर वंदत पाद ॥१॥

सोभा भासी जनपती । रमा सहित हरि धीर ।
दुरित हरत विभुता गुनी । नमें सबें जस वीर ॥२॥

गवरि तनुज कीजे दया । सब भय चंता वार ।
नत पय पंकज सबो । सयो तुं एक मन बार ॥३॥

वर्नु मानसिंह किर्ति । समुद्रबंध दधि नाम ।
यां रह रवि ससि मेर समु । मुदिर जातिबा काम ॥४॥

अरिजन मान सुदेख तब । क्योंन डरत चल चित ।
ज्यों, घु घू भानु निरख रवी न्होय त्युं हत नित ॥५॥

- रिपु गयू जनमद सबल तं । पाय नमावत गात ।
मनुनां मृगपत्त ज्यो । देख्यो एह विख्यात ॥६॥
- गुनिजन पथि राजत । निंबोतरु सुच प्राग समान ।
यार्थे किय ओपम लिखे । देखो जना सुजान ॥७॥
- भारभूत अरिगज दलंत । तेग मान भरमार ।
मिठ्यो मित कास्यप उदें । अपय सरूपां धार ॥८॥
- तो सुचि निर्मल गंगकुल । कुलइवतो पितमात ।
रजनीनास भानु समो । कुल विकास बल नीत ॥९॥
- तूह लील सुगाज चयन, सुचविदजनं प्रवीन ।
पयीमे नत वसेत गुन, रटे रंग में लीन ॥१०॥
- सत वच कुली करन गुनं, सुचधी वाच सोहाय ।
नम्य यरी मतंग तिको, नाम सुने पुल जाय ॥११॥
- कलि रघुनर्पास बिरद । वाग्मी जसु बल न्याय ।
भाण रहो नभ जिम सदा, । टीको सब नरराय ॥१२॥
- तो विक्रम सम क्रम मन । दृढ सत वाचा धीर ।
प्रभरति निति वरइमा । रिप-घनाप-समीर ॥१३॥
- मति अभेराज सुचत मनु । बुद्धि कलि तुम वृद्ध ।
गुरौ द्युति सत वाचसा । यस विषेस प्रसिद्ध ॥१४॥
- सूभूषन भूषितं लसा । मनुइंद निजरिद्ध ।
धीर धर तपतेज बुधासु । विभु विस्तर समृद्ध ॥१५॥
- भजंत तव चट ओय अरिज्युं । जावे किरने मित ।
हरी रिपव तुं भूपहरी । रहे कुरंगां भीत ॥१६॥
- इमासु जगतां (जगतां) विदित विराजत तव नव निद्ध ।
गय रह भट पत्तन वरो भुक्ता सब ए रिद्ध ॥१७॥

दक्षु बोधिय काज चटुलसु तेगसैं नबि मयेत ।
 धरम निति अरिगदर्दयौ राज साज संकेत ॥१८॥
 तुं अखंड न्याईय चलसु । पर तमोघहर साव ।
 भजो स्यामनामा तुम सुधामप्यति वेक नाव (?) ॥१९॥
 परमड विद सुनाथ तसु । गुरुनीम कीधा रक्त ।
 तिमिरेंध शठ निर्गुना । धन्य धीतमति भक्त (?) ॥२०॥
 भटथटातिवुचित जना । नत जसु सोभा भास्व ।
 बिंब तपन जिम गगनमि, समक्ष नीको भास्व ॥२१॥
 ससि प्रभा भालेधिका तिव्र तरनि तव तेज ।
 तिव्र तेज हिमोजभर इच्छत सुरंगयह हेज ॥२२॥
 सुगुन धाम इसु निति सुत नमुं । केवल अमृत बेन ।
 ज्यांहितो सोमा सिअल, पुनौ दारसुं सेन ॥२३॥
 कविगुनको हर्षे तुल्य तूंग कवी विसराम ।
 ऋजुं भाव कील यस जलद, सांप्रत गुनी आराम ॥२४॥
 मम इच्छित माधव मनु तु, रामाचल स्तवराज ।
 कुजन याति नंदोपमा, इच्छित तव साधाज ॥२५॥
 सकलमाज सुतर मदर्द । दुरित नासो विघनीत ।
 भागूर्वेतव सब बिहासु ! वांछित हो नवण(णी)त ॥२६॥
 तो दान वरकिर्ति संचु । धनंद पती द्युति भाय ।
 तुं प्रजन जन सुपालनो । रिपु नित सेव्वे पाय ॥२७॥
 तों राज सुनि दुर्जन गलत । गुन चटुल नासके संग ।
 वो आभा तिक्षण मती । यौ नही तेग उमंग ॥२८॥
 जग जसु राज सोहा धरसु । तों गुन गाते धीतः ।
 यांति पुअनिति कर्म मतिसु । सच गुन भाती नीत ॥२९॥

यस गुर ज्यु वाचा सुघर । दिल तव सकृत रंग ।
 समरनाथ सन्मथ तनु । भोगु तु हि उमंग ॥३०॥
 कुंभमनुरधि कल्पतरु । सुजवी वादर्धत्वेश्म ।
 नक्त दिवस वट ज्यौ बढत । या तहि अरीकु वेश्म ॥३१॥
 सुयससे तसु पुन्यसिखर । अविचल नंदी अखेम ।
 नंदी घन ज्यौ तो गिरा । संपइ रज्जंपि एम ॥३२॥
 दूषनहर भूषन कवी । सुमती जलाधि जिहाज ।
 ज्यौ आभ निहनव उपन । चारु वरघन गाजु ॥३३॥
 विजयसिह वसी गगन । भयो भान यो जीतः ।
 विमान कुंजर वर लिला सवें भई सुघन इत्थ ॥३४॥
 नृपगुमान सुत पटनीधी । प्रौढ पुन्य स्तुति नज्ज ।
 जई राजनिति हि गुनसु । सगुनं सौ सइ हेज ॥३५॥
 समुद्रबंध सोभाकिर्त्ती । दीपविजय कवि कीध ।
 राजनृपति कवि कामगावि । भूनाथ नाथ स्मृद्ध ॥३६॥

— x —

विभाग पांचमो

(कोठानी नीचेनुं लखाण)

ज्यौ कृष्णदेवनें समुद्र मथन करके १४ रत्न निकारें हैं ।
 ताको निर्णय ॥

कवित ॥

धुर सिलोक महद्वृत्त, ति सिलोक लघुवृत्त ।
 दोहा तीन गाथा एकसौ सोहायों हैं ।

एक अरीजीत मानं, आसिरवाद हो प्रमान,
दोय बिरद उपमासुं प्रार्थनासौ गायो हैं ।

यों भए सु चउदरल परखिइं करी प्रयत्न,
दधिको सुमंथ करी भांतसें बनायो हैं ।

बुद्धि कीस गति केलि उगति जुगति गेलि
याहि थें समुद्रबंध दीपनैं कहायों हैं ॥१॥

अब १४ रत्न रितस्युं लिख देखावे हैं ।

या समुद्रबंध मांहे से ८ राजनीती आठ रत्न ।

४ आसिरवचन च्यार रत्न । १ बिरद ओपमा एक रत्न ।

१ कवि प्रार्थना एक रत्न । एवं १४ रत्न स्पष्ट लिखके समझावें हैं ।

सब जगत अरु विसेषैं राजा होके स्त्रीको विश्वास साच मानवो
नहीं ॥ या नीति हैं ॥ ताकुं भर्तृहरसतक प्रथम श्लोक हितचिंतन ॥

यां चिंतयामि सततं मयि सा विरक्ता०॥ इति प्रथम रत्न ॥ एको-
सरहार बंध ॥१॥

राजा होकें राज तो करेई । पिण कुछक भगवत-भजन किया चाहीइं
॥ या राजनीती ॥ ताकुं राम-रुद्धाको प्रथम श्लोक-हितशिक्षा ॥ चरितं
रघुनाथस्य० ॥ इति द्वितीयरत्न ॥२॥ दुसरहारबंध ॥२॥

राजा होकें दुष्टकुं शिक्षा करें । रहियेत^१ प्रजाको प्रतिपालन करें ।
या नीती हैं । ताकुं प्रस्थावक श्लोक हितसिक्षा ॥ दधी चंदन तंबोलं० ॥
इति तृतीय रत्न ॥३॥ ए दुसर हारबंध ॥३॥

राजा होके कछुक व्याकरण शब्द पढा चाहीइं ॥ ताकुं सारस्वत
व्याकरण को प्रथम श्लोक हितसिक्षा ॥ प्रणम्य परमात्मानं० ॥ इति चतुर्थ रत्न
॥४॥ वज्रबन्ध ॥४॥

राजा होके कछुक हरीरस चातरी पढी चाहीइं ॥ ताकुं बिहारीको
दोहरो शिक्षा ॥ मेरी भवबाधा हरो० ॥ इति पंचमरत्न ॥५॥ ए धनुषबंध ॥५॥

राजा होंके कछुक गूढार्थ पढ्या चाहीइं, या राजनीती हैं ॥ ता गुढ दोहरो हितचिंतन ॥ दधीसुत के नीचे बसें० ॥ इति षष्ठम रत्न ॥६॥ ए धनुष बंध ॥६॥

राजा होंके दया सहित बेद बांनी सुनों ॥ ताकुं दोहरो हितसिक्षा ॥ धाता बांनी चोमुखी० ॥ इति सप्तम रत्न ॥७॥ ए पहाड बंध ॥७॥

राजा होंके दिवान परधान राखें सो राजसुभर्चितक रखें । अरुं राजद्रोहिकुं दूर रखें-करें, या राजनीती हैं ॥ ताकुं सिद्धांत की गाथा हितचिंतन ॥ नासइ जुएण धणं० ॥ इति अष्टम रत्न ॥८॥ ए पहाड बंध । ए ८ राजनीती ॥८॥

भूपति मानि मदर्दन० ॥ नवरत्न ॥१॥ ए खंडो कलीबंध ॥९॥

अविचल तपतेज० ॥ इति दसम रत्न ॥१०॥ ए खंडो कलिबंध ॥१०॥

श्री मानराज गंगाकुल चिरजय ॥ इति एकादसम रत्न ॥११॥ श्रीपुष्करणी बंध ॥११॥

पट प्रधान मानसंग सुदिगविजयोस्तु० ॥ इति द्वादशम रत्न ॥१२॥ ए लेहेर बंध ॥१२॥

मानराज सम सेरबहादर० ॥ इति त्रयोदशम रत्न ॥१३॥ ए पुष्करणी बंध ॥१३॥

मानराज कुंभ घट मम मनोवांछितदायको भव० ॥ ए छडीबंध इति चतुर्दशम रत्न ॥१४॥

या एक समुद्रबंध मांहे से १४ बंध निकस्ये ॥

१४ फूलकी सेरको १ चोसर हारबंध ॥१॥

१६।१६। फूलकी एक सेरके दो दूसेर हारबंध ॥३॥

१। वज्र मुरज बंध ॥४॥ दो धनुष बंध ॥६॥

दो पहाड बंध ॥८॥ दो खंडो कलिबंध ॥१०॥

दो पुष्करणी बंध ॥१२॥ एक लेहेर बंध ॥१३॥

एक छडीबंध ॥१४॥ इसे १४ रत्न समुद्रबंध मांहेसे वंचीजे हे सो समझके वांचणो ॥

अथ मोतीदाम छंद ॥

तपें जग सूरज तेज प्रमान, नमे जस आन बडें महिरान ।

बडी जस कीरत उज्जल लाज, कहावत सांच गरीब निवाज ॥१॥

भयो जगपालन तुं नरनाह, जयो अनपूरन पूर अगाह ।

झरें मदपूर बडे गजराज, गजें मनु साम घटा घन गाज ॥२॥

घटाघट अश्वतणी खुर ताल, झगामग बीज जिसी करवाल ।

अरी सब भाज गए दह वट्ट, भयो जय मंगलके घहघट्ट ॥३॥

सदानित जीत घुरंत निसांन, हुओ बखते सगुनी गुनजान ।

कवीजन आस तणो तरुराज, रवी ससि मेर समो वड साज ॥४॥

कहावत हिंदनको सुलतान, दधी (दली?) लग आंन अखंड प्रमान ।

अनोपम राजकुली वडनूर, बहो चीरजीव तपो जगसूर ॥५॥

रखें सुर छप्पन कोटि सदाय, करें सुर तेतिस कोडि सहाय ।

गुमानतणां सुत मान नरेस, तपो तव राज सदा सुविसेस ॥६॥

धरा प्रतिपालन नेक कहाय, हुओ बजमाल सवाय सवाय ।

सदा दीप विजै कविनाम, कह्यौ इह छंद सुमोत्तिय दाम ॥७॥

अथ कवित ॥३१॥

छत्रि सब वंसमें राठोड बंस सूरवीर,

गुमानकुल सिंधु मुगता अदभूतीको

प्रबल प्रचंड जस तेरो देस देसनमें,

रूप कामदेव सो भूषन कनक मोतीको ।

सूरवीर दान मान दीपे जस खाग ताग,

तो में सुभ लच्छन हैं सुंदर सपूतीको,

दीप कविराज आज मान महीपाल दीपें,

तेरे भुज डंडन पर मंडन रजपूतीको ॥२०॥

अथ तोटक छंदे द्वादस अक्षर-सोल मात्रा सहित संस्कृत भाषायां ॥
 नकमोदपुरारपमेसगिरा, दिरदाईत्रईसुतसोरनजा ।
 चतुराक्षर संधिरधोर्धगता, तवशत्रुगणा(णं)नृप हंतु सदा ॥२१॥
 दीर्घायु भव ३॥ (भव भव भव) ॥

— X —

इति श्रीमत्तपागण । श्रीविजयानंदसूरीगच्छे ।

राज श्री गायकवाड दत्त-कविराज बिरद । जत्ती पं. दीपविजय
 कविराजेन विरचिताया । श्री राठोड कुल गगन भान । महाराजाधिराज ।
 महाराज । श्री मानसिंह महीपाल किर्त्ति गुन समुद्रबंध आसिरवचन श्रेयः ॥

तोटकछंद देवरच्छा
 दिनकर दामोदर
 त्रपुराई सुरपत
 सोमेसर नगिराजा

न	क	मो	द	पु	रा	र	प	मे	श	गि	रा
दि	र	दा	र	त्र	ई	सु	त	सो	र	न	जा
च	तु	रा	क्ष	र	सं	धि	र	धो	र्ध	ग	ता
त	व	श	त्रु	ग	णा	नृ	प	हं	तु	स	दा

संवत १८७७ वर्षे । शाके १७४२ प्रवर्तमाने ।

श्री आसोज सुदि विजयादशम्यां । लिखितं । स्वहस्ते ।

पं. दीपविजय कविराजे ॥

— X —

विभाग छठो

समुद्रबन्ध- कोठा- अन्तर्गत

चतुर्दश बन्ध

यां चितयामि सततं महा(यि) सा विरक्ता,

साप्यन्यमिच्छसि(ति)जनं स जनोअ(ऽ)न्य(ऽ)सक्तः ।

अस्मत्कृते च परितुष्यति काचिदन्या,

धिग् तां च तं च मदनं च इमां च मां च ॥१॥

एकसरो हारबन्ध ॥१॥

चरितं रघुनाथस्य शतकोटीप्रमितं ।

एकैकमक्षरं पुंसां महापातिकनाशनं ॥२॥

दूसर हारबन्ध ॥२॥

दधि चन्दन तम्बोलं कुच कर्पास भेषजं ।

इक्षुखण्डे तिले मूर्खे मर्दनं गुणवर्द्धनं ॥३॥

दूसर हारबन्ध ॥३॥

प्रणम्य परमात्मानं बालधीवृद्धिसिद्धये ।

सारस्वतिमृजुं कुर्वे प्रक्रियां नातिविस्तराम् ॥४॥

वज्रमुखबन्ध ॥४॥

मेरी भव बाधा हरो, राधानागर सोय ।

या तनकी ज्यांहि परे स्याम हरित द्युति होय ॥५॥

धनुषबन्ध ॥५॥

दधीमुत के निचे बसें मोतीसुत्तके बीच ।

सो मागत व्रजनाथ का दिओ सांम दृग्मीच ॥६॥

धनुषबन्ध ॥६॥

धाता बानी चोमुखी दीए वेद समजाय ।

देखो एह बानी विना सब पानीमें जाय ॥७॥

पहाडबन्ध ॥७॥

नासइ जूएण घणं नासइ रज्जं कुमंतमंतीहि ।

अइरूवेन(णं) महिला न(ना)संति गुणेन सव्वेण ॥८॥

पहाडबन्ध ॥८॥

भूपति मानि मर्दन० ॥ खंडौ कलिबन्ध ॥

अविचल तप तेजे० ॥ खंडौ कलिबन्ध ॥

मानराज गंगाकुल चिरजय० ॥ पुष्करणी बन्ध ॥

पटप्रधान मानसंग सुदिगविजयोस्तु० ॥ लहेरबन्ध ॥

मानराज समसेर बाहादुर० ॥ पुष्करणी बन्ध ॥

मानराज कुंभ घट मम मनोवांच्छित दायको भव० ॥ छडीबन्ध ॥

अज्ञातकर्तृक-अवचूरिसहितं क्रियावादि-आदि ३६३ पाखण्डी स्वरूप स्तोत्र

सं. मुनि कल्याणकीर्तिविजय

अनुसंधानना २१मा अंकमां “क्रियावादी-आदि ३६३ पाखण्डी-स्वरूप स्तोत्र” प्रकाशित थयेल । ते ज स्तोत्रनुं अवचूरि सहित एक पत्र मळी आव्युं छे । अवचूरि साथेना ते स्तोत्रने अत्रे पुनः प्रकाशित करवामां आवे छे । अवचूरिनां कर्ता अवचूरिमां निर्युक्तिकारनो उल्लेख करे छे तेथी अनुमान थाय छे के आ स्तोत्रनी रचना निर्युक्तिना आधारे थई छे । जो के आ स्तोत्रनी त्रीजी गाथा ‘असीइसयं किरियाणं’ आवश्यकनिर्युक्तिमां अने ध्यानशतकमां प्राप्त छे ए पण ध्यानार्ह छे । प्रस्तुत अवचूरि मात्र त्रण गाथा उपर ज छे । तेमां चारेय वादीओनी संख्या-तेओनुं स्वरूप तथा मान्यता दर्शावेल छे । तथा तेओना भेदोनी स्थापना पण आपेल छे ।

पत्रनुं पंचपाठ-स्वरूप तथा अक्षरोना मरोड वगेरे जोतां तेनुं लेखन १७मा सैकामां थयुं होय तेवुं जणाय छे । अक्षरो सुंदर छे । लेखनमां अशुद्धिओ घणी छे छतां मूल स्तोत्र पूर्व प्रकाशित स्तोत्र करतां घणुं शुद्ध छे । अवचूरिना कर्ता तथा प्रतिलेखक विशे कोई संदर्भ आ पत्रमां प्राप्त थतो नथी । पत्रमां हांसियामां आनो परिचय आपनां लखेलुं छे के “ ३६३ पाखंडी० ५०१ ” ।

सिरिवज्जसेणपणयं तणयं सिद्धत्थतिसलदेवीणं ।

पाखंडतिमिरनासण-सूरं वीरं नमंसांमि ॥१॥

(अवचूरि:) तत् एवं षड्विधे भावे भावसमवसरणम् । भावमीलन-मभिहितम् । अथवाऽन्यथा भावसमवसरणं निर्युक्तिकृत् एव दर्शयति । क्रिया-जीवादिपदार्थोऽस्तीत्यादिकां वदितुं शीलं येषां ते क्रियावादिनः । एतद्विपर्यस्ता अक्रियावादिनः । तथाऽज्ञानिनो ज्ञाननिहववादिनः । तथा वैनयिका-विनयेन चरन्ति तत्प्रयोजना वा वैनयिकाः । एषां चतुर्णामपि सप्तभेदानामाक्षेपं कृत्वा यत्र विक्षेपः क्रियते तद् भावसमवसरणमिति । एतच्च स्वयमेव निर्युक्तिकारोऽ-

न्त्यगाथायां कथयिष्यति ।

साम्प्रतमेतेषामेवाभिधानान्वर्थदर्शनद्वारेण स्वरूपमाविःकुर्वन्नाह ॥१॥
अत्थितात्यादि (सामियेत्यादि)-

सामिय ! तुह मयरहिओ भोलविओ हं कुमगरूवेहिं ।
पासंडविसेसेहिं तिसयतिसट्टेहि ते य इमे ॥२॥

जीवादपदार्थसद्भावोऽस्ति एव - इति एवं सावधारणक्रियाभ्युपगमो
येषां ते अस्तीति क्रियावादिनः । ते त्वेवंवादित्वात् मिथ्यादृष्टयः । तथा हि-
यदि जीवोऽस्त्येवेत्येवमभ्युपगम्यते ततः सावधारणत्वात् न कथंचिन्नाऽस्तीति ।
अतः स्वरूपसत्तावत् पररूपापत्तिरपि स्यात् । एवं च नाऽनेकं जगत् स्यात् ।
न चैतत् दृष्टमिष्टं वा ।

तथा नाऽस्ति एव जीवादिकः पदार्थः इति एवं हि नोक्रियावादिनः ।
तेऽपि असद्भूतार्थप्रतिपादनान्मिथ्यादृष्टय एव । तथा हि- एकान्तेन जीवास्ति-
त्वप्रतिषेधे कर्तुरभावः प्राप्नोति । एतस्याऽपि प्रतिषेध-स्याऽभावस्तदभावाच्च
सर्वास्तित्वमनिवारितमिति ।

तथा न ज्ञानमज्ञानम् । तद् विद्यते येषां तेऽज्ञानिनः । ते हि अज्ञानमेव
श्रेय इति एवं वदन्ति । एतेऽपि मिथ्यादृष्टय एव । तथा हि- अज्ञानमेव श्रेय
इत्येतदपि न ज्ञानमृते भणितुं पार्यते । तदभिधानाच्चाऽवश्यं ज्ञानमभ्युपगतं
तैरिति ।

तथा वैनयिका-विनयादेव केवलात् स्वर्ग-मोक्षावाप्तिमभिलषन्तो
मिथ्यादृष्टयः । यतो न ज्ञानक्रियाभ्यामन्तरेण मोक्षावाप्तिरिति ।

एतेषां च क्रियावाद्यादीनां स्वरूपं तन्निराकरणं चाऽऽचारटीकायां
विस्तरेण प्रतिपादितमिति नेह प्रतन्यते ॥२॥

साम्प्रतमेतेषां भेदसंख्यानिरूपणार्थमाह- असीयेत्यादि (असीइ-इत्यादि)

असीइसयं किरियाणं अकिरियवाईण होइ चुलसीइ ।

अन्नाणिय-सत्तठी वेणइयाणं च बत्तीसा ॥३॥

क्रियावादिनाम् अशीत्यधिकं शतं भवति । तच्चाऽनया प्रति(प्र)क्रियया ।

तद्यथा-जीवादयो नव पदार्थाः परि परिपाट्या (परिपाट्या) स्थाप्यन्ते । तदधः स्वतः परतः इति भेदद्वयम् । ततोऽप्यधो नित्यानित्यभेदद्वयम् । ततोऽपि अधस्तात् परिपाट्या काल-स्वभाव-नियतीश्वरात्मपदानि पञ्च व्यवस्थाप्यन्ते ।

जीव	अजीव	पुन्य	पाप	आश्रव	संवर	निर्जरा	बन्ध	मोक्ष	
स्वतः	परतः								
नित्यः	अनित्यः								
काल	स्वभाव	नियति	ईश्वर	आत्मा	—	—	—	—	(ए स्थापना)

इति स्थापना ॥ ततश्चैवं चारिणकाः । क्रमस्तु यथा-अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालतः (१) तथा अस्ति जीवः स्वतोऽनित्यः कालतः (२) एवं २ । एवं परतोऽपि भङ्गद्वयं-सर्वेऽपि चत्वारः ४ कालेन लब्धाः । स्वभाव-नियतीश्वरात्मपदान्यपि प्रत्येकं चतुर एव लभन्ते । ततश्च पञ्चाऽपि चतुष्कका विंशतिर्भवन्ति । साऽपि जीवपदार्थेन लब्धा । एवं अजीवादयोऽपि अष्टौ प्रत्येकं विंशतिं लभन्ते । ततश्च नव विंशतयो मीलित्वा क्रियावादिनामशीति-उत्तरशतं भवति इति १८० ॥

अक्रियावादिनां नाऽस्त्येव जीवादयः पदार्था इत्येवमभ्युपगम-वतामनेनोपायेन चतुरशीतिरवगन्तव्या । तद्यथा-जीवादीन् पदार्थान् समभिलिख्य तदधः, स्व-परभेदद्वयं व्यवस्थाप्यते । ततोऽप्यधः काल-यदृच्छा-नियति-स्वभाव-ईश्वरात्मपदानि षट् व्यवस्थाप्यानि ।

जीव	अजीव	आश्रव	संवर	निर्जरा	बन्ध	मोक्ष
स्वतः	परतः					
काल	यदृच्छा	नियति	स्वभाव	ईश्वर	आत्मा	

स्थापना । अक्रियावादिनां भेद-८४-भङ्गकानयनोपायस्त्वयम् । नाऽस्ति जीवः स्वतः कालतः (१) तथा नाऽस्ति जीवः परतः कालतः (२) । एवं यदृच्छा-नियति-स्वभावेश्वरात्मभिः प्रत्येकं द्वौ द्वौ भङ्गकौ लभ्येते । सर्वेऽपि द्वादश (१२) । तेऽपि च जीवादिपदार्थसप्तकेन गुणिताश्चतुरशीतिः इति (८४) ।

तथा चोक्तम् -

“काल-यदृच्छा-नियति-स्वभावेश्वरात्मतश्चतुरशीतिः

नास्तिकवादिगणमते सर्वे भावाः स्व-पर संस्थाना(नाः) ॥”[]

साम्प्रतं अज्ञानादेव विवक्षितकार्यसिद्धिमिच्छतां, ज्ञानं तु सदपि निष्फलं दोषवच्चेत्येवमभ्युपगमवतां सप्तषष्टिः अनेनोपायेनाऽवगन्तव्या । तद्यथा जीवाजी-वादीन् नव पदार्थान् परिपाट्या व्यवस्थाप्य तदधोऽमी सप्त. भङ्गकाः संस्थाप्याः- १. सत्, २. असत्, ३. सदसत्, [४. अवक्तव्यम्], ५. सदवक्तव्यम्, ६. असदवक्तव्यम्, ७. सदसदवक्तव्यम् - इति । स्थापना ॥

जीव	अजीव	पुन्य	पाप	आश्रव	संवर	निर्जरा	बन्ध	मोक्ष
सत् जीवः	असत् जीवः	सद-सत् जीवः	अवक्त-व्यजीवः जीवः	सद् अवक्तव्य जीवः	असद् अवक्तव्य जीवः	सदसत् अवक्तव्य जीवः		

सतीभावोत्पत्तिः १	सदसती भावोत्पत्तिः ३
असती भावोत्पत्तिः २	अवक्तव्यभावोत्पत्तिः ४

(एवं तेह ६७)

अभिलापस्तु अयम् - सन् जीवः - को वेत्ति ? किं वा तेन ज्ञानेन ? (१) असन् जीवः - को वेत्ति ? किं वा तेन ज्ञानेन ? (२) सदसन् जीवः - को वेत्ति ? किं वा तेन ज्ञानेन ? (३) अवक्तव्यो जीवः - को वेत्ति ? किं वा तेन ज्ञानेन ? (४) सदवक्तव्यो जीवः - को वेत्ति ? किं वा तेन ज्ञानेन ? (५) असदवक्तव्यो जीवः - को वेत्ति ? किं वा तेन ज्ञानेन ? (६) सदसदवक्तव्यो जीवः - को वेत्ति ? किं वा तेन ज्ञानेन ? (७) एवं अजीवादिषु अपि सप्त भङ्गकाः । सर्वेऽपि मिलिताः त्रिषष्टिः (६३) । तथाऽपरे इमे चत्वारो भङ्गकाः । तद्यथा - सती भावोत्पत्तिः - को वेत्ति ? किं वाऽनया ज्ञातया ? (१) असती भावोत्पत्तिः को वेत्ति ? किं वाऽनया ज्ञातया ? (२) सदसती भावोत्पत्तिः - को वेत्ति ? किं वाऽनया ज्ञातया ? (३) अवक्तव्या भावोत्पत्तिः - को वेत्ति ? किं वाऽनया ज्ञातया ? (४) सर्वेऽपि सप्तषष्टिः इति । उत्तरभङ्गकत्रयमुत्पत्तिभावावयवापेक्षमिह भावोत्पत्तौ न

सम्भवति - इति नोपन्यस्तम् । उक्तं च-

“अज्ञानिकवादिमतं नव जीवादीन् सदादिसप्तविधान् ।

भावोत्पत्तिं सदसद्विधां वा, तां च को वेत्ति ?” ॥ इति ॥ []

इदानीं वैनयिकानां विनयादेव केवलात् परलोकमपीच्छतां द्वात्रिंशत्
अनेन क्रमेण बोध्यास्तद्यथा- सुर-नृपति-यति-ज्ञाति-स्थविरा-ऽवम-मातृ-पितृषु
मनसा वाचा कायेन दानेन चतुर्विधो विनयो विधेयः । सर्वेऽपि अष्टौ
चतुष्ककमिलिता द्वात्रिंशत् इति । उक्तं च-

“वैनयिकमतम् - विनयश्च मनो- वाक्-काय-दानतः कार्यः ।

सुर-नृपति-यति-ज्ञाति-स्थविरा-ऽवम- मातृ - पितृषु सदा ॥”[]

सर्वेऽपि एते क्रिया-ऽक्रिया-ऽज्ञान-वैनयिकवादिभेदा एकीकृताः त्रीणि
त्रिषष्ट्यऽधिकानि प्रावादुकमतप्राप्तानि भवन्ति ।

अत्थि जिओ सउ-परओ निच्च-अणिच्चो य कालओ निअओ ।

ससहावेसर-आया, नवपयगुण असिइसउ किरिया ॥४॥

नत्थि जिओ सउ-परओ काल-जइच्छ-नियइ-सहाव(वा?)ओ ।

ईसर-आया सगतत्तसंगुणा अकिरिय चुलसीइ ॥५॥

सय-असयोभय-वत्तव्व-सयवत्तव्वो य असयवत्तव्वो ।

तदुभयवत्तव्वजिओ नवपयगुणिया उ तेवठी ॥६॥

सयभाव-असयभावा तदुभयऽवत्तव्वभाव-उप्पत्ती ।

इय चउजुय सत्तट्ठी भेया अन्नाणवाईणं ॥७॥

मण-वय-काय-दाणे सुर-निव-जइ-थेर-नाइ-अवमेसु ।

पिय-माइसु अड-चउगुण बत्तीसं विणयवाईणं ॥८॥

इय तिसया तेसट्ठा पासंडा चंडकुग्गहग्गहिया ।

तह कुण जह मं सामिय ! पुणो वि बो(बा)हंति नो एए ॥९॥

॥ इति स्तवनम् ॥छ॥

જિનપૂજાવિધિ : મધ્યકાલીન વિધાન

સં. વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

કેટલાક વખત પહેલાં મુનિ શ્રીભુવનચન્દ્રજીને માંડલના ધંડારમાંથી એક ચોપડો (ગુટકો) જોવા મળેલો; તેમાંનાં અમુક પૃષ્ઠોની ફેરોક્સ કરાવી તેમણે મને મોકલેલ, તેમાં આ ‘જિનપૂજાવિધિ’ છે. તેમના લખવા પ્રમાણે આ ગુટકો શ્રીહીરવિજયસૂરિજીના નિકટના સાધુ વા શ્રાવકનો હોવો જોઈએ. અને તેમ હોય તો આ લખાણનું મૂલ્ય ઘણુંબધું આંકવું જોઈએ, કેમકે તે ૧૭મા શતકના ચલણી વિધાનનું લખાણ ગણાય.

આ લખાણમાં આમ તો જિનપ્રતિમાની પૂજાનો વિધિ અને ક્રમ આપવામાં આવ્યો છે. પૂજાવિધિ આમ તો પ્રચલિત જ છે. પરંતુ પ્રચલિત વિધિમાં કેટલુંક એવું પ્રવેશી ગયું છે, જે આ વિધિમાં જોવા નથી મળતું. એવી વાતો તરફ ધ્યાન દોરવાના અભિપ્રાયથી જ આ લખાણ અત્રે પ્રકટ કરવામાં આવે છે.

૧. સ્નાન પૂર્વાભિમુખ બેસીને કરવાનું છે, તે પળ જીવ વિનાની-નિર્જીવ ધરતી પર. ધોતીયું-વસ્ત્ર પહેરવાની ક્રિયા ઉત્તર દિશા ભળી ઊભા રહી કરવાની છે. સાથે વસ્ત્રની સંખ્યા અને સ્વરૂપ પળ લખ્યાં છે.
૨. દેરાસરમાં દાખલ થઈએ ત્યારે પહેલો જમણો પગ અંદર મૂકવો - એ સૂચન ધ્યાનપાત્ર છે.
૩. પ્રદક્ષિણા પરિવાર સહિત, વાજતે ગાજતે, નીચી નજરે, સૃષ્ટિક્રમે કરવાનું વિધાન મળે છે, જે સુજ્ઞો માટે ઉપયોગી ગણાય. વિધિવિધાનમાં કેટલીક ક્રિયાના બે ક્રમ હોય છે : ૧. સૃષ્ટિક્રમ; ૨. સંહારક્રમ. ઉત્તમ અને પોષક-વિધાયક ક્રિયા સૃષ્ટિક્રમે થાય. તેથી ઊલટા પ્રકારની ક્રિયા અવઘ્ઠા-સંહારક્રમે થાય. આ મંત્ર-તંત્ર શાસ્ત્રની રહસ્યની વાત છે. પ્રદક્ષિણા, પૂજા વગેરે ઉત્તમ-પોષક-લાભકારક ક્રિયા છે, તે સૃષ્ટિક્રમે જ થાય. પ્રદક્ષિણા દેતાં આજે સર્વત્ર બોલાતા દૂહાના સ્થાને તે વખતે પ્રાકૃત ૩ ગાથા બોલાતી હતી, તેનું પળ સૂચન અહીં મળે છે. ઉપરાંત, પ્રદક્ષિણા દર્દી શકાય તેમ ન હોય તો પ્રભુ આગળ ઊભા રહી, હાથ જોડી આવર્ત

देतां देतां ३ गाथा बोलीने ते विधि साचवी लेवानुं सूचन पण करेल छे.

४. आ पछी देरासर पुंजवानुं एटले के झाडु, पुंजणी वगेरेथी साफ करवानुं छे, अने साथे साथे बीजां देरासरो (होय तो)नी चिन्ता (तेनी पूजानो प्रबंध करवानी चिन्ता) करवानी सूचना छे.
५. आ पछी ज सुखड-केसर घसवानुं छे, ते पण मुखकोश बांधीने ज. तेमांये पूजानुं तथा तिलक माटेनुं अलग करी मूकवानुं छे. पछी बधुं लईने गभाराना दरवाजे जाय, त्यां आठपडो मुखकोश बांधीने ज अंदर जाय तेवुं सूचन छे.
६. अंगपूजाना आरंभे निर्माल्य-वासी फूल, केसर वगेरे उतारवानी वात छे. खोखुं उतारवानी वात नथी. पुराणां खोखां आज लगी क्यांय मळ्यां पण नथी. २००-४०० वर्ष जूनी आंगी मळे छे तेमां पण पाखर, हंस, मुगट, कुंडल, बाजुबंध, हार, श्रीफल आटलुं ज, वधुमां वधु, मळ्युं छे; आखुं के खंडशः धातुनुं खोखुं नहिज. पछी पखालनी वात आवे छे, एमां दूधनी वात आवती नथी. सुगन्धित पाणी अने तेमां सुखड-केसर-फूल त्रण वानानुं मिश्रण करवानी अने ते थकी प्रक्षाल करवानी सूचना छे. आमां दूध क्यांय नथी आवतुं. आजे तो दूधनी ज प्रधानता होय छे. दूध न होय तो प्रक्षाल अधूरो-विधिहीन मनाय छे. फलतः वासी, कोथळी के फ्रीजनां दूधनो पण छेछ रह्यो नथी, ते नितान्त आशातना गणाय तेम छे. वळी, आ विधिमां जीवोनी जयणानी वात वारेवारे करी छे; ज्यारे दूधना के दूधमिश्रित पखालथी थती चीकाश, फूग, जीवोत्पत्ति, तेनाथी आकर्षाईने आवती गरोळी, उंदर, वांदा वगेरेनो उपद्रव, ते बधांनी पूजारी द्वारा थती हिंसा - आ बधांनो विवेक आजना पूजा-प्रेरको तथा पूजा-कारको पासे जोवा मळतो नथी ज.
७. अंगलूहणांनी वात विगते समझवायोग्य छे. कुल ४ अंगलूहणां राखवां. बे आजे वापर्या, ते काले न वापरवां; काले बीजां बे वापरवां. एकेक अंगलूहणुं साडा त्रण गजना मापनुं लेवुं. तेने केसर सुखडनो पास आपी पीळां करवानां छे. वळी तेने सुगंधभर्या स्थाने राखवानी सूचना छे.
८. पखालनुं पाणी तथा निर्माल्यभूत बीजा पदार्थ भेगा न राखतां जुदा

રાખવાની સૂચના છે. તેને નિરવદ્ય-નિર્જીવ જમીન પર પરઠવાય; ત્યાં કુંથવા જેવી જીવાત ઉત્પન્ન ન થાય તેની તથા વરસાદ પડે તો ફૂગ ન વહે તેની દરકાર રાખે; ગમે તેમ નાખે તો પાપ લાગે; તે પદાર્થોને ઓઢંગાય નહિ; આ બધી વાતો વિવેકી માટે ખૂબ પ્રેરણાદાયી છે.

૯. નવ અંગોના ક્રમમાં ભાલ, કંઠ, હૃદય, ઉદર- આ અંગોનો સમાવેશ નથી. તેનું કારણ, અહીં બે પગને બે અંગ, બે જાનુ, હાથ, રાખાને પળ ૨-૨ અંગ ગણેલ છે, જ્યારે અન્યત્ર બે પગ, જાનુ, હાથ, રાખાને ૧-૧ (સંયુક્ત) અંગ ગણેલ હોય છે, તે હોવું જોઈએ.
૧૦. ફૂલ પૂજા પળ સૃષ્ટિક્રમે જ કરવાનો વિધિ નોંધપાત્ર છે; મન ફાંવે તેમ ગમે તે અંગે ફૂલ ગોઠવવાનાં નથી. ઉપરાંત, ફૂલ કેવાં લેવાં ને કેવી રીતે, તે અંગેના સૂચન પળ ધ્યાનાર્હ છે. આ વાતો આજે કોળ સ્વીકારે-સમજે છે ?
૧૧. પહેલેથી કોઈએ પૂજા કરી લીધી હોય તો તે દૂર કરવી અને આપણે નવેસરથી પૂજા કરવી, તે બાબતનો અહીં સ્પષ્ટ નિષેધ થયો છે. ઘણાને ૮ પ્રકારી પૂજાનો નિયમ હોય છે, તેઓ પૂર્વકૃત પૂજાને રદ કરી ફરી બધું કરવાના જડ આગ્રહી હોય છે, તેમણે આ વિવેક સમજવા યોગ્ય છે. પૂજા કરતાં પ્રતિમાના મુખ પર સુખડનું વિલેપન કરવાની મનાઈ પળ પરમાવાઈ છે.
૧૨. અગ્રપૂજામાં કયો પદાર્થ ભગવાનની કઈ બાજુએ મુકવો તેનો વિધિ ખૂબ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. દીવો જમણે, ધૂપ ડાબે, અને નૈવેદ્ય-ફલ-જલપાત્ર સન્મુખ પ્રતિમાની બરાબર સામે ધરવાનું વિધાન અહીં છે. સાથીયો-સિદ્ધશિલાનું વિધાન નથી; ફક્ત અક્ષતની ૩ ઢગલીઓ જ કરવાનું વિધાન છે; અને છેક છેવટે (અષ્ટ) મંગલ ચોખા વડે આલેખવાનું વિધાન છે. આજે કેટલાક લોકો અષ્ટદ્રવ્યપૂજા પછી માત્ર મંગલદીવો કરે છે, આરતીનો નિષેધ કરે છે. પળ આ વિધિમાં આરતી તથા મંગલ દીવો બન્ને કરવાનું સ્પષ્ટ સૂચન છે.
૧૩. ફલપૂજા તો થઈજ છે, છતાં છેવટે નાઢિયેર ધરવાનું પળ વિધાન છે. ચંદનના થાપા દેવાનું પળ વિધાન છે. વધુમાં, દેરાસરમાં પોતે રહ્યો, બેઠો,

તેના નિમિત્તે (વઢતરરૂપે ?) ઢંડાર મૂકવાનું ંટલે કે ઢંડારમાં નાણું મૂકવાનું વલલક્ષણ વલધાન પળ છે. આજે દરેક દેરાસરમાં ઢંડાર હોય છે, ને તેમાં પૈસા નાખવાનો રલવાજ છે. વઢી, તે પૈસાને નલર્માલ્યપૂજાદ્રવ્ય તરીકે ગણાવાય છે. વઢી, આજે તો સર્વત્ર સાથલયો વગેરે રચીને તે પર ફલાદલની સાથે પૈસા મૂકવાની તથા તેને સ્વહસ્તે ઢંડારમાં નાખવાની પ્રથા છે. તે પ્રથાનું પગેરું પળ અને તેની અયોગ્યતા પળ અહીં આ વલધાન દ્વારા જણાય છે.

ખરેખર તો સમગ્ર પૂજાવલધલમાં ધન કે નાણું મૂકીને પૂજા કરવાનું ક્યાંય વલધાન જ નથી. બધે અષ્ટ દ્રવ્યો વગેરે દ્વારા જ પૂજા કરવાની વાત છે. ંટલે નાણું પૂજાદ્રવ્ય (અપકરણ) નહલ, માટે તે નલર્માલ્ય પળ નથી થતું. છતાં ઢંડાર છે, તથા નાણું ઢરવાનું હોય છે, તે શી રીતે ? શા માટે ? તેની સ્પષ્ટતા આપળને આ વલધલમાંના ‘જેતલીવેલા દેહરામાં રહીઙ તે નલમલત્ત ઢંડારલ મૂંકીઙ’ - ં વાક્યથી સાંપડે છે.

૧૪. આ વાક્યના અનુસન્ધાનમાં, આ જ વલધલગત, ંક બીજું વાક્ય પળ પકડવાનું છે : “ઘળી વેલા ધોતીયાં રાખીઙ નહીં, રાખઙ તુ દોષ લાગલ” । અર્થાત્ પૂજાનાં વસ્ત્રો લાંબો વસ્ત્રત પહેરી રાખવામાં દોષ કહ્યો છે. આજકાલ કલાકો લગી પૂજાના કપડામાં રહેવાની, પૂજા અપરાંત માઢા, વ્યાખ્યાન, સામાયલક, વહીવટી કાર્ય આ બધું કરવાની જે પદ્ધતલ ચાલે છે, તે સામે આ વાક્યો લાલબત્તીરૂપ છે. સારાંશ ં કે ઙાઙો સમય પૂજાના કપડે રહેવાય નહલ, ને તે કપડે દેરાસરમાં જેટલો વસ્ત્રત રહે તેના ચાર્જ-વઢતરરૂપે ઢંડારમાં નાણું નાખવાનું રહે.

૧૫. ંક બીજી મહત્ત્વની વાત આ વલધલમાં વર્ણવી છે. તે વાત છે જલપૂજાની. મૂર્તલની જૂની પૂજા અતાર્યા બાદ જે થાય છે તેને પ્રક્ષાલ અપરાંત અઢલ્લેક ગણવાનો ચાલ આજે છે. આ વલધલમાં તેને પ્રક્ષાલ જ ગણાવેલ છે; તે પળ પ્રતલમાને સ્વચ્છ કરવાની દૃષ્ટલે જ. પછીથી દરેક ૮ પ્રકારી પૂજા કરવાની, તેમાં જલપૂજા પળ કરવાની છે તે ઢગવાન સામે ફલ-નૈવેદ્યની જેમ અને તેની સાથે જલઢરેલું પાત્ર ધરીને-મૂકીને; નહલ કે પ્રતલમાને ન્હવડાવીને. આ વલધલ શાસ્ત્ર ગ્રંથોમાં તો મઢે જ છે, પરંતુ ૧૭મા સૈકામાં

પણ તે પ્રચલિત હોવો જોઈએ (આજે તો છોડી દેવાયો છે) તેમ આ વિધિગત વિધાન વાંચવાથી જણાઈ આવે છે.

પ્રાંતે, આ વિધિની પ્રતિ મારા પર મોકલતી વચ્ચે લખેલા પત્રમાં મુનિ શ્રીભુવનચન્દ્રજીએ લખેલ કેટલાક મુદ્દા નોંધું તો -

“અષ્ટપ્રકારીનો ક્રમ, નવ અંગ, અક્ષત વગેરે અંગેની તે વચ્ચતની પ્રણાલિકા કંઈક જુદી જ છે. પં. કલ્યાણવિજયજીની ‘જિનપૂજાપદ્ધતિ’નાં કેટલાંક વિધાનોને સમર્થન મળે તેવું આમાં ઘણું છે.... પ્રણાલિકા અને પરંપરાને શાશ્વત જેવી સમજી બેસનારાઓના હાથમાં આ મૂકવા જેવું છે.... અત્યારે જેમ છે તેમ પહેલાં પણ હતું- અર્થાત્ હાલની વિધિ ‘સનાતન’ છે એવી માન્યતા બરોબર નથી.”

લેખની ભાષા મારુગુર્જર ઇટલે કે રાજસ્થાની (મારવાડી) મિશ્રિત ગુજરાતી લાગે છે. કેટલાક શબ્દોનો સંગ્રહ છેવાડે આપેલ છે.

—x—

પૂજાની વિધિ લિખિહ છહ્ । પૂરવદિસિ બહ્સી અંધોલિ કીજિ ।
ભૂમિકા પુંજીનહ્ જીવ કાજિ । પડે ધોતીઝં પહિરીઝં । પગે ભુઈ અળફરતુ
ઉત્તરદિસિ સામ્હ રહી ધોતીઝં પહિરિઝં અનિ ઉત્તરાસંગ કરિ । તે ધોતીઆ શ્વેત
નિર્મલ ચોખાં । કિરિહિઆં નહી । ફાટા નહી । સાધ્યા નહી । આંતરી સહિત ।
પુરુષ નહ્ ૨, સ્ત્રી નહ્ ૩ ધોતીઆં ॥

પિહિલૂં બારણિ ‘નિસિહી’ કહહ્ । તેણી નિસિહીહ્ મન વચન કાયાઈ
કરી ઘરનું વ્યાપાર નિષેધાઈં । માંહિ પહ્સતાં અભિગમન ચારિ કરીઝં - જિન
પૂજા વ્યતિરેક સચિત્ત છાંડીઝં ૧, અચિત્ત વસ્તુ આભરણાદિક રાખીઝં ૨, મનનું
ઁકાંતપણુ કરીઝં ૩, ઁકસાહિડિ ઉત્તરાસંગ કરીઝં ૪ । પૂજાનુ ઉપસ્કર સર્વ લેઈ
જઈઝં । પહિલું જિમણઝ પગ માંહિ મુંકીઝ । જગન્નાથનહ્ જિમણહ્ પાસઝં રહીઝં ।
મૂલનાયકનું મૂખ દેખી માથિ હાથ ચડાવી નમતા થિકા ‘નમો જિણાણં’
કહીઝ વાર ૩ । ઁ પાંચમુ અભિગમન સાચવીઝં ॥

પછંહ વાજિત્ર વાજતહ્ પરિવાર લેઈ સૃષ્ટિ પ્રદક્ષિણા ૩ દીજહ્ ।
જગન્નાથના જિમણિ પાસાથી ઢાવિ પાસિ ઋતરીઝ । તિહાં “જયજંતુ કપ્પપાયવઁ”
ઁ ત્રિણિ ગાથા ભળીઝં । નીચું જોતાં મનમાહિ ઁહવું ચિંતવીઝં ‘જ્ઞાન-દર્શન-

चारित्र आराधवानइ काजिइं वलि समोसरणि बिठा चिहुं रूपे तिहां देउं छू ।
जउ प्रदक्षिणानुं ठाम न हुइं तु ऊभु रही हाथ फेरवतु गाथा ३ कहइ । पछइ
देहरुं पूंजइं । वली बीजा देहरानी चिंता करइं ॥

मुखकोश बांधी सूकडि केसर घसि पूजानी अनि तिलकनी जूजूई
ऊसारि पूजानु ऊपसकर सघलु लेई ऊभुं थाइ । गभारानि बारणि जईनइ
निसिही बीजी कहि । पंचांग प्रणाम करि वार ३ मस्तक भुइ लगाडइ । 'नमो
जिणाणं' कहइ । पछइ आठपुडु मुखकोश करि, जिम मुखनु सास अनि
नासिकानुं सास प्रतिमानइ न लागइं ॥

हवि अंगपूजा लिखीइ छइ । जगन्नाथनु निर्माल्य ऊतारीइं । पछि
पुंजणीइ प्रतिमा पुंजीइ । जीवनी यतना कीजइ । पषालनि सुगंध पाणी
करीइं । माहिं सूकडि केसर फूल मुंकी कलश भरीइं । पछइ प्रतिमा प्रनालीइ
बाजोठि अथवा थाली ऊपरि ऊंची मुंकीइं । कलश बिहुं हाथि लेई-

बालत्तणंमि सामिअ ! सुरगिरिसिहरंमि कणयकलसेहिं ।

तिअसासुरेहिं न्हविउ ते धन्ना जेहि दिट्ठे सि ॥

अथवा 'स्नातस्या०' गाथा एक मुखि ऊचस्तु ढालि । पछइ वालाकूचीइ
मइल टलि शुद्ध कीजि । तिह्वार पछी अंग लूहीइ । ते आंगलूहणा २ कीजि ।
ते अंगलूहणा सूकडि केसरि पीलां कीजइ । सुगंध ठामि मुकीइ । सुहाली
भेरवना सष(प?)२ कीजि । एक दिनना अंगलूहणां बीजि दिनि वासी
मूकीइ । एवं अंगलूहणा ४ कीजि । पषालपाणी निर्माल जूजूआ राखीइ,
निरवद्य भूमिकाइं परठवीइं । उलंडाईं नही । तिहां कुंथुआदिक जीव ऊपजइ
नही तिम करीइ । वरसातमाहिं क्लि (फूल) न वलि तिम करीइ । भावि
तिम नाखीइ तु आशातना लागि ॥

पूजा करता भणीइ नही, वात न कीजि, षणीइ नही । एकाग्र चित
पूजा उपरि राखीइं । सूकडि केसर कर्पूर लेई नवांगि सृष्टि पूजा कीजि । पग
२ जानु ४ हाथ ६ षभा ८ मस्तक ९ । पछइ आभरण चडावीइ । पछि सृष्टि
फूल चडावीइ । ते फूल अखंडित अम्लान काप्यां नही, जीवे खाधां नही,
सर्व जाति, रूडि वस्त्रि घाली रूडे परि आप्या, एहवा चडावीइ । प्रथम
मूलनायक पूजीइं । मूलनायकनि विशेष पूजा कीजि । जउ पहिलू विशेष

પૂજા કીધી હુઝ તુ આપણ ન ડતારીઈં । તે ડપરિ આપણ કરીઈં । જડ ઘણી વેલા થઈ હુઝ તુ ફૂલ કરમાણા હુઝ તુ ડતારી વિશેષ પૂજા કરીઈં ॥

પછી સૃષ્ટિ સૃષ્ટિ સઘલી પાસાની પ્રતિમા પૂજીઈ । પછિ બાહિરલા ચડમુખની પૂજીઈ । પછિ મંગલ ચૈત્ય પૂજીઈ । પ્રતિમાનિ મુખિ સૂકડિ કાંઈ ન લગાડીઈં । રૂડિ આસનિ બડસી પ્રતિમા પૂજીઈં ॥

હવિ અગ્રપૂજા લિખીઈં છઈં । દીવુ જગન્નાથનિ જિમણિ પાસિ મેહલીઈં । નૈવેદ્ય ધાન ઘૃત પકવાંન ફલ પાંણીઈ ભરિડ ભાજન જગન્નાથ નડ સામું ઢોઈઈં । અને ચોખાના ત્રિણિ પુંજ આગલિ કરીઈં જગન્નાથનિ ડાવિ પાસિ ધૂપ ડુઘેવીઈં । પછિ આરતી મંગલેવુ ઘીનુ કરીઈ । પછિ ગીતવાજિત્ર વાજતિ સૃષ્ટિ વાર ૩ આરતી ડતારીઈં, મંગલેવુ વાર ૩ ડતારીઈં । પછિ ચમર ઢાલીઈં । પછિ મંડારિ મૂંકીઈં ॥ જેતલી વેલા દેહરામાં રહીઈ તે નિમિત્ત મંડારિ મૂંકીઈં । નાલિકેર ઢોઈઈં । ચંદનના હાથા દીજીઈં । તુંદુલના મંગલ આલેખીઈં ।

હવડ ભાવપૂજાનિ અવસરિ ત્રીજી નિસીહી કહીઈં । રંગમંડપિ આવી ચૈત્યવન્દન કીજિ । ઘણી વેલા ધોતીયાં રાખીઈં નહી । રાખીઈ તુ દોષ લાગિ ॥

એતલા પૂજાના ડપસ્કર જોઈઈ : દેહરાસર હાથ ડડ ડંચડ માંડીઈ । ચંદ્રૂઓ ડપરિ બાંધીઈં । કલસ ૧ ધૂપધાણું ૧ બાજોઢ ૧ ડંડાસણડં ૧ કાજાડઢરણી ૧ વલી ૧ કલસીડ ૧ પાણી ઢોવાનિ સીપ ૧ સૂકડિ ડસારવા વાસકુંપી ૧ વાસ ઘાલવા ડાબડી ૧ કેસર ઘાલવા ડાબડી ૧ અગરુની ડાબડી ૧ વાસ ઘાલવાની ડાબડી (?) કપૂર ઘાલવા થાંટ ૧ પુંજણી ૧ વાલાકુચી ૧ ડાબડુ ૧ આંગલૂહણા ઘાલવા ડાબડો ૧ ચોખા ઘાલવાનિ ઢોડીડ ૧ નિર્માલ ઘાલવાનિ ડાલરિ ૧ તાલજોડું ૧ દીવુ ૧ પીતલનુ, આરતી ૧ મંગલેવુ ૧ પાટલુ ૧ બિસવાનુ, દીવી ૧ લાકડાની તથા પીતલની, સૂકડિનું ગાઢીડ ડરસીડ ૧ ચંગેરી ૧ ફૂલ ઘાલવાની । ધોતીઆ જોડું ૧ મુખકોશ ૧ પડે ધોતીડ ૧ આંગલૂહણા ૪ ગજ સાઢા ત્રીણિના, હાથલૂહણું ૧ ગજ ૧ ંકનું અનિ પષાલલૂંહણું ગજ ચ્યારિનૂ, ત્રાબાનુ ઘડુ ૧ પાણી ઘાલવાનિ, ગલણું ૧ ગલવાનિ, ગલણું ૧ ને વાનિ । છત્ર ૧ ચામર ૨ ।

પાંચ પ્રકારે પૂજા - સૂકડિ કેસર ૧ ફૂલ ૨ આષે ૩ દીવુ ૪ ધૂપ ૫॥ આઢ પ્રકારે પૂજા - સૂકડિ કેસર ૧ ફૂલ ૨ દીવુ ૩ આષે ૪ નૈવેદ્ય

५ फल ६ पाणी ७ धूप ८ ॥ सतरे प्रकारे पूजा - न्हवहण विल्हेवण १, चक्षु २ वा वस्त्र, छूटां फूल ३, फूलनी माला ४, वर्णक फूल ५, कर्पूर चूर्ण ६, आभरण ७, फूलहरं ८, फूलपगर ९, आरती-मंगलेवु १०, दीवु ११, धूप १२, नैवेद्य १३, फल १४, गीत १५, नृत्य १६, वाजित्र १७ ॥ एकवीस प्रकारे पूजा - पषाल १ विलेपन २ वस्त्रयुगल ३ वास ४ फूल ५ आभरण ६ धूप ७ दीप ८ फल ९ अक्षत १० नैवेद्य ११ पानीय १२ पांने १३ सोपारी १४ छत्र १५ चामर १६ वाजित्र १७ गीत १८ नाटक १९ स्तवस्तुति २० कोशवृद्धि २१ ॥

शब्दकोश

अंघोलि	स्नान
पुंजीनइ	पुंजीने-जीवरक्षा थाय
	तेम साफ करीने
भुई	भोंय-भूमि
उत्तरासंगे	ऊपरणुं-खेस वस्त्र
किरिडिआं	जर्जरित के करोळियां वाळां (?)
साध्या	सांधेलां
आंतरी	वस्त्रने छेडे थोडाक तार काढीने छेडा काढवा ते
पूजाव्यतिरेक	पूजा सिवायनुं
एकसाडिउ	एकवडो (खेस)
उपस्कर	सामग्री
सृष्टि	सृष्टिक्रम एटले आपणे डाबेथी जमण जवुं ते, प्रभुने जमणेथी डाबे.
चिहुं रूपे	घार 'मुखे - चौमुख रूपे
मुखकोश	मोढा पर बांधवानो रुमाल
सूकडि	सुखड-चंदन
जूजूई	जुदी जुदी
ऊसारि	काढी, राखी
आठपुडु	रुमालना आठ पड(करवा)

निर्माल्य/निर्माल	गई कालनी पूजा-वासी पूजानो उतारो
यतना	जीवहिंसा न थाय तेनी चीवट
पषाल	प्रक्षालन
पनालीइ	प्रणाळ-नीकवाळो
वालाकूची	सुगंधी वाळानी जूडी
आंगलूहणा	अंग लूछवानां वस्त्र
सुहाली भेरवना	—
सषर/सपर	सुंदर/सुपेरे
निरवद्य भूमिका	निर्जीव धरती
उलंडाई	ओळंगाय
कुंथुआ	झीणी जीवात
फूलि-	फूग
भावि	जाणी बूझीने
आशातना	दोष/पाप
भणीइ	भणीए/बोलीए
षणीइ	खोतरिए-खंजवाळीए
सृष्टिपूजा	प्रभुने जमणेथी डाबे पूजा
पासानी	पाषाणनी(?)
मंगलेवु	मंगलदीवो
भंडारि मूंकीइं	पैसा मूकवा
हाथा	हाथना थापा
तुंदुल	चोखा-अक्षत
डालरि	वासण विशेष(?) सुंडली-टोपली-(म.गु.श.को.)
तालजोडु	पंखो(?)
गाठीउ	टुकडो
उरसीउ	घसवानो पत्थर-ओरसियो
थांट	-टाट (तासक)(?)
पषाल लूहणुं-	भोंयलूछणुं
नेवानि	—

શ્રીગુલાબવિજય-વિરચિત શ્રીસમેતશિખર ગિરિ રાસ

સં. વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

વીસ તીર્થકરોના નિર્વાણ કલ્યાણક થકી તથા અસંખ્ય સાધકોના સિદ્ધિગમન થકી પાવન બનેલ પર્વત-તીર્થ શ્રીસમેતશિખરગિરિ એ જૈન સંઘનું અત્યંત પવિત્ર, માન્ય અને આરાધ્ય તીર્થ છે. આ તીર્થની ગુણગાથા વર્ણવતો તેમજ અહીં થયેલ શામળિયા પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠાના ઐતિહાસિક બનાવની સ્મૃતિ વર્ણવતો એક નાનકડો રાસ, તપગચ્છીય મુનિ ગુલાબવિજયજીએ વિ.સં. ૧૮૪૭માં રચેલો, તે અત્યારે મારી પાસે ઉપલબ્ધ એક પ્રતિને આધારે સંપાદિત કરીને અત્રે રજૂ કરવામાં આવે છે.

રાસની છ ઢાલ છે. પ્રથમ ઢાલમાં પાલગંજ રાજ્ય તથા તેના રાજાનો ઉલ્લેખ (કડી ૧-૧૦) મળે છે. તે પછીની કડીમાં મધુવન, પહિલી ઘાટી, સીતાનાલ એ ભૌગોલિક નામો આવે છે. ૧૬મી કડીમાં સહસ્રફળા પારસનાથનો ઉલ્લેખ છે, અને ૧૭મી કડીમાં સજલ કુંડ-જલ ભરેલ કુંડ અને તેની પાસે વીસ જિનનાં પગલ્યાં-પગલાંનો ઐતિહાસિક ઉલ્લેખ થયો છે. ભોમિયાજીનો ક્યાંય નિર્દેશ નથી; શાસનદેવી-તીર્થની અધિષ્ઠાયક - એમ (કડી ૧૨) ઉલ્લેખ છે. સંભવતઃ ભોમિયાજીના પ્રાકટ્ય પૂર્વેની આ રચના છે.

બીજી ઢાલમાં આ તીર્થે મોક્ષ પામનારા ૨૦ તીર્થકરો તથા તેમની નગરીનાં નામો વર્ણવેલ છે, તો ત્રીજી ઢાલમાં તે પૈકી કયા તીર્થકર કયા દિવસે નિર્વાણ પામ્યા તેનું વર્ણન છે. ઢાલ ૪માં કયા જિન સાથે કેટલા સાધુ સિદ્ધ થયા તેની વિગત આપવા સાથે તેમના નિર્વાણસ્થલરૂપ ટૂંક-કૂટ-ટેકરીનાં નામો પણ આપેલ છે.

પાંચમી ઢાલમાં, વિ.સં. ૧૮૨૫માં, તપગચ્છપતિ વિજયધર્મસૂરિના રાજ્યે ઓસવાલવંશીય શ્રાવક શાહ સુકાલચંદે, અહીં દેરાસર કરાવ્યું અને તેમાં માઘ શુક્લ પક્ષે શામળિયા પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા કરાવી - તે ઐતિહાસિક ઘટનાનું સુસ્પષ્ટ બયાન આપેલ છે. સાથે જ, તે શ્રાવકે વીસે ટૂંક એટલે કે

તીર્થનો નવો ઉદ્ધાર કરાવ્યાની પળ નોંધ કરેલ છે. આ સુકાલચંદ એટલે જગતશેઠ ખુશાલચંદ એમ નીચેના સન્દર્ભ થકી સમજાય છે :

“આ સમયે વિ.સં. ૧૮૨૫ ના મહા સુદિ ૫ના રોજ જગતશેઠ ખુશાલચંદ વગેરે સમેતશિખર મહાતીર્થ ઉપર તથા તલ્લેટીમાં મધુવનમાં નાનાં મોટાં જિનમન્દિરો બનાવી તેની ખ. વિજયધર્મસૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. (મો.બા.ફ.નં. ૩૩ તથા સમેતશિખરરાસ)” (-જૈન પરંપરાનો ઇતિહાસ -૩, પૃ. ૧૧૦, ત્રિપુટી મહારાજ અમદાવાદ-ઈ. ૧૯૬૪)

ઢાલ ૬માં તીર્થભક્તિ-વર્ણન, અને ૭માં પ્રશસ્તિવર્ણનમાં સંવત્ ૧૮૪૭માં અષાઢ વદિ ૧૦ના વિશાલાનગરીમાં વા. ઋદ્ધિવિજય શિષ્ય ભાવવિજય શિષ્ય પં. માનવિજય શિષ્ય ગુલાબવિજયે આ રાસ રચ્યાનો સન્દર્ભ છે.

આ રાસ અંગે (મધ્યકાલીન)) ‘ગુજરાતી સાહિત્ય કોશ’માં ‘ગુલાબવિજય’ ના અધિકરણમાં નોંધ-નિર્દેશ મળે છે, પણ તે મુદ્રિત હોવાનું સૂચન નથી, તેથી અહીં તેનું પ્રકાશન થાય છે. ક્યાંય મુદ્રિત હોવાનું કોઈના ધ્યાનમાં હોય/ આવે તો અવશ્ય સૂચિત કરે.

આ રાસની પ્રતિ ૭ પત્રોની છે. પ્રતિ સંભવતઃ ૧૯મી સદીમાં લખાયેલી જણાય છે. મૂળ કૃતિ ગુજરાતી ભાષાની હોય, તેમાં મારવાડી જબાનની છાંટ તો ભઠ્ઠી છે જ; તે ઉપરાંત બંગાલી બોલીની છાંટ પણ જોવા મળે છે : પૂરબ, નિરબાણ ઇત્યાદિ પદો દ્વારા. બંગાલ-પ્રદેશમાં આ પ્રતિ લખવામાં આવી હોય તો બનવાજોગ છે.

— X —

શ્રીગુરુવે નમોસ્તુ ॥ અથ શ્રી શિકરજીરો રાશ લિખિ ॥

દૂહા : સાંવલિયા શ્રીપાસજી પળમવિ વ(ચ)રણ જિણંદ ।

થુણું રાસ સુરતરુસમો સીખર સમેત ગિરિંદ ॥૧॥

મહીયલ મૈ તીરથ ઘણા ગિણતાં ન લહૂં પાર ।

ઠુદ્ધ અધો મધ્યલોક મૈ સમેતસિખરગિરિ સાર ॥૨॥

ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ સુખસંપદા- દાયક દીઠા હોય ।

અષ્ટ સિદ્ધિ નવ નિધિ જપ્યાં ઇળ સમ અવર ન હોય ॥૩॥

सिव पाम्या वीसै प्रभू सीधा साधु अनंत ।
 आगलि वलि अति सिझस्यै वर्धमान प्रवदंत ॥४॥
 भवउदधि तरवा भणी एह शिखरगिर नाव
 भव्यजीव मिलकर सदा यात्र करै शुभ भाव ॥५॥
 इणही ज जंबूद्वीपमै दक्षिण भरत अभिरांम ।
 धन धन पूरब देशमै छै तीरथ गुणधाम ॥६॥

देशी : नींविया की ॥

साचवियै विधि इण परै ए करियै आतम शुद्ध	
शिखरगिरि वंदियै ए निरमल चित्त धरि बुद्ध	शिष० १
भवियण टेली हिलमिली ए गातां गीत रसाल	शिष०
जय बोलो जिन वीसनी ए पहिरो संघपतिमाल	शिष० २
तन मन वयण जे वसीकरे ए गोपवो इंद्री पंच	शि०
धरमी व्रत आराधता ए वाक्य मधुरता संच	शि० ३
निज घरथी जब नीसरे ए जात्रा करणनै जाय	शि०
छेहरि नित जै पालतां ए जनम सफल शुद्ध थाय	शि० ४
ईर्यायै पंथ सोधता ए पैदल चढणो जोय	शि०
सर्दहणा गुरुदेवनी ए समकितधारी होय	शि० ५
कपट कदाग्रह परिहरो ए टालो मिथ्यामति संग	शि०
सामायिक सुभ भावथी ए ब्रह्मव्रत धार सुचंग	शि० ६
भूमि संथारै सूवणो ए सचित्त करो परिहार	शि०
करीयै नित्य एकासणो ए आदरो एकल आहार	शी० ७
तीरथ देखी करौ नूछणा ए कीजै मन उल्लास	शि०
मोतियां थाल वधावियै ए प्रगट कीजै पुन्यरास	शि० ८
वस्ती वसै पालगंजनी ए वरतैं सदा जिनधर्म	शि०
न्याए राज चोसालसूं ए राजा करै राज्य कर्म	शि० ९
दियै प्रदक्षिणा गिरि तणी ए मधुवन कीजै मुकांम	शि०

पहिली घाटी चढी करी ए सीतानालै विश्राम	शि० १०
स्नान करी निरमल जलै ए पावन करवो अंग	शि०
धोई निरमल धोतीया ए आगै चढणो उतंग	शि० ११
अधिष्ठायक तीरथतणी ए पूजेवि शासनदेवि	शि०
शासनदेवि सानिधि करी ए पूरै मनोरथ हेवि	शि० १२
केसर चंदन घसि भला ए मृगमद नै घनसार	शि०
वीसै टूंक जुहारियै ए सफल गिणो अवतार	शि० १३
जव अक्षत पुष्प अभिनवा ए बरक रुपेकै कराय	शि०
श्रीफल पूगीफल घणा ए कुसुम सुगंध चढाय	शि० १४
पांचूं अभिगम साचवूं ए पूजुं पारसनाथ	शि०
स्नात्र महोच्छव नवनवा ए खरचो संपति साथ	शि० १५
सहसफणो तेवीसमो ए मनमोहन महाराज	शि०
भवियण वंदै भावसुं ए सारै आतमकाज	शि० १६
सजलकुंड शोहामणो ए पासैं पगल्या जिन वीस	शि०
ते देखी मन गहगह्यो ए प्रणमूं भाव जगीस	शि० १७
फेरी देवो जिनबिंबनी ए आरती उतारुं आय	शि०
सांहमी मिल रातीजगो ए राश भास गुण गाय	शि० १८

दुहा ॥

समेतशिखर ए तीरथै महोच्छव करियै अनेक	
जन्म सफल करिवा भणी बाधी हृदय विवेक	१
इहां वीसै जिन आवीया मास भक्त तप धार	
ए जिन ए गिरि उपरै सीधा भविहितकार	२

ढाल २ । तुमे चेतो रे चेतो प्राणिया - ए देशी ॥
 जिन नगरी जिनजी जनमिया ते वरणबूं उधा(दा)र ।
 एहि ज जंबूद्वीप मै भलो दक्षिण रे एह भरत मझार क ॥१॥

जनमै रे जिनराज सुरपति आवै रे सब महोच्छव काज कै
त्रिभुवनपति तिलकमा रे उगति कै सुख साज क ॥२॥ (?)

अजित अयोध्या जिन पुरी रे सावथी संभवस्वांम
वनिता अभिनंदन प्रभू सुमति प्रणमूं रे कौसल्या ठाम क ॥३॥

कौसंबी जिन पद्मप्रभू रे वणारसियै सुपास
चंदाप्रभू चंद्रावती सुविध जनमे रे काकंदी मांहि कै ॥४॥

शीतल जिन भद्विलपुरै रे सीहपुरी श्रेयांस
कंपिलपुर विमलनाथजी रे अनंत अयोध्या रे लह(हो)अवतंस ॥५॥

रत्नपुरी मै धर्मजिनेसर संतिनाथ गजगाम
कुंथु गजपुर सहरमे रे हथिनागे अठारमो स्वाम क ॥६॥

मल्लिनाथ मिथिलाधिपती रे मुनिसुव्रत राजगृह राय
महिलायै नमिनाथजी रे पासस्वामी रे बणारसी राय कै ॥७॥

यां नगर्या प्रभू जनम लह्यो रे वीस प्रभू जगदीस
ए गिरि सहू शिव पामिया रे काउसगध्यान वीस महीश कै ॥८॥

ढाल ३ । आदर जीव० ए देशी ॥

श्रीवीस जिनेशर सीधा इण गिरि गणधर साधु अनंतजी
इण ठामै वलि सीझसी अनंता भासै इम भगवंतजी

श्रीवीसजिनेशर० १

चैत्र सुदी पंचमी दिन सीधा अजित संभव जिनरायजी
उज्ज्वल ध्यान धरी काउसगमे अजित (समेत ?) शिखर गिरि आयजी

श्री० २

अभिनंदन जिन चौथा स्वामी अष्टमी सुदि वैशाखजी
इण ठामै शिव संपति पामी करी आगमनी साखजी

श्री० ३

- पांचमा सुमतिजिनेशर साहिब चैत्र शुक्ल नवमी जाणजी
मिगसर वदि इग्यारस सीधा पद्मप्रभू निरबाणजी श्री० ४
- फागुण वदि सातमी दिन ईहां सातमा श्रीसुपासजी
चंद्रप्रभू भादव वदि सात्युं सीधा सकल विलासजी श्री० ५
- सुविधिनाथ भादौ सुदि नौमी करी काउसगध्यानजी
इण तीरथ महिमा बहु जाणी लह्यो परम कल्याणजी श्री० ६
- जयता सीतल सीवो (?) दसमा शीतलनाथजी
बदि बैशाखे द्वीतिया दिवसै ध्यावै काउसग साथजी श्री० ७
- श्रेयकरी महियलमै विचरै इग्यारमो श्रीश्रेयांसजी
श्रावण वदि दिन तीज जिनेशर लह्यो मुक्ति अवतंसजी श्री० ८
- विमलनाथ अषाढ वदि दिन सप्तमीयें शुभ वारजी
समेतशिखर गिरि काउसग धरिकै पाम्या मुक्ति उदारजी श्री० ९
- चउदसमा श्रीअनंत जिणंदा मेघाडंबर टूंकजी
सुदि चैत्री पंचमी दिन सीधा धरि मन ध्यान अचूकजी श्री० १०
- धर्मनाथजी धर्म वधार्यो वारी भव जगकूपजी
ज्येष्ठ सुदी पंचमी इण ठामै पांम्यां सिद्ध स्वरूपजी श्री० ११
- अचिरानंदन चंदन सीतल संतनाथ सुखकारजी
तेरस ज्येष्ठ वदीनें दिवसै शिवसुख पाम्या सारजी श्री० १२
- वदि वैशाखै पडिवा दिवसै कुंथुनाथ जिनरायजी
अविचल पद पाम्या इहां आवी वंदु तेहना पायजी श्री० १३
- सुदि मृगसिर दशमी दिन सीधा श्रीअरनाथ महंतजी
फागुण सुदि बारस दिन कीधो मल्लिनाथ भवअंतजी श्री० १४
- ज्येष्ठ वदी नवमी मुनिसुव्रत सीधा इण गिरि ठामजी
नमिजिन दशमी वदि वैशाखै करियै तास प्रणामजी श्री० १५
- पारस आस सफल करो मेरी सांवलिया पास जिणंदजी
श्रावण शुदि अष्टमी दिन पाम्या परम पदारथ छंदजी श्री० १६

गिरवो तीरथ महिमा मोटी(टो) एहना गुण है अपारजी
विन केवलियै कुण कहिवायै उत्तम तीरथ सारजी श्री० १७

ढाल ४ चोपईनी ॥

गुणरयणायर एह सुठाण	भिन भिन साधूनी संख्या जाण	
शिखरै श्रीजिन साधु संधार	जे सीधे ते सुणो उधा(दा)र	१
बीजा जिन संगै अणगार	सिद्ध वर कूटै एक हजार	
सीधा एह शिखरगिरि आय	तीरथमहिमानें वरताय	२
साधु सहस संग संभवदेव	पदपंकज प्रणमूं नितमेव	
तिण करवी इण तीरथ सेव	 ^१	३
साधु सहस चोथा जिनराय	आनंद कूटै शिवपद पाव	
सिद्धक्षेत्र ए उत्तम जाण	अजरामर दाता सुखखाण	४
अविचल टूंकै सुमतिजिणंद	सहस साधु संगै सुखकंद	
शुभ कैलाशशिखर शिवठाम	त्रिविधै पूजी करूं प्रणाम	५
साधु तीहोत्तर सीधा साथ	मोहनकूट पदमप्रभूनाथ	
पुहवीनंदन स्वामी सुपास	साधु पांचसै टूक प्रभास	६
चंद्रप्रभू जिन वंदो वली	ललीतकूट ईशानें वली	
थिरपद सहस संघातें लहै	शिवपद पामी मन गहगहै	७
सुविधि सुप्रभकूट वखाण	मुनि सहस्र संगे लीधो निरबाण	
तेहना नित प्रति वंदो पाय	ते दुर्गति टाली शिवगति जाय	८
वलि शीतल श्रेयांस सुखकार	विद्युतकूट-संकुलकूटै सार	
साधु सीधा एक हजार	प्रणमो मन धरी भाव अपार	९
विमल अमल पद तीजै लहै	निरमलकूट तीरथ इम ठहै	
साधु जिन संग षटशत जाण	ते वांछां होय करमकी हांण	१०
अनंतनाथ चौदमा जिनराय	सातसे संगै मुक्तिपद पाय	
स्वयंभूकूट पर थयो निरबाण	वंदो तीरथ ते हित आण	११

१. चौथी पंक्ति प्रतमां नथी लखी.

धर्मनाथ जिन शासन देव दत्तवरकूट तिण काजै सेव
ऋषी अष्टसै संघातें मुक्तिपद लह्यो तिण कारण निरबाणभूमी कह्यो

१२

शांतिनाथ नवसै मुनि संग कूट प्रभासै लह्यो पद रंग
तिण कारण ए तीरथ करो स्वर्गपुरीको सै दीवडो १३
कुंथुनाथ एह गिरिवर सीध ज्ञानधरकूटै अणसण लीध
सहस साधु संगें शिव गया तेहतणा जग नाम ज थया १४
मुक्ति लहै श्रीअर सुखकार सहस साधु संगे परिवार
नाटक नाम कूट ते ठाम वंदुं ए गिरि उत्तम धाम १५
परमदयानिधि मल्लीनाथ साधु पांचसै सीधा साथ
जाणी ए गिरि उत्तम ठाण सबल कूट भूमी निरबाण १६
करुणानिधि मुनिसुव्रत ईस दस शत साथै साधु जगीस
निर्जरकूट कियो विश्राम इण गिरि पाय्या अविचल धाम १७
प्रणमुं नमिजिन चित्त उमंग सहस एक मुनिवर ले संग
कूट मित्रधर सोहै भलो ते निरबाण त्रिभुवन तिलो १८
संगें श्रीसांवलिया पास तेतीस केवली कीधा उल्लास
स्वर्णभद्रकूटै तज देह तिणथी मोटो गिरिवर एह १९
अविचल पद पर्वत अवतार दुर्गति तिमिरहरण दिनकार
नित नित प्रणमुं हुं तिहुंकाल फल्यो मनोरथ मंगलमाल २०
श्रावक श्राविका साधु निग्रंथ समेतशिखरगिरि मुक्ति सुपंथ
ध्यावै पावै अजपाजाप दूर करै सहु संचित पाप २१

ढाल ५ नमो रे श्री० ए देशी ॥

सोहै गुणमणिलाल शिखरगिरि प्रवर तीरथ शुचि एह रे
एहवो सुथानक जगमै न कोई भवारण मुक्ति एह रे समे०१
समेतशिखरगिरि भावै वंदो वंदत नंदो चिरकाल रे
भेट्या मैटै फेरन भवका पूज्यां पाप पखालै रे समे०२

पूरब भवें पाप बंधी आया	इह भव बांध्या होय रे	
ते आलोक्यथी छूटेवा	सूत्रानुसारें जोय रे	समे०३
वीसस्थानिक इहां आवीनें	तप उच्चारण कीध रे	
विधिसहित किरिया करै	तीर्थकर गोत्र वलि लीध रे	समे०४
पूरब पछिम दक्षिण उत्तर	टूंक सोहै मध्य भाग रे	
कूण विदिस प्रतें जइ छै	नमुं हूं चित्त धरि राग रे	समे०५
धन धन तपगच्छ राजवी	श्रीविजयधरमसूरिंद रे	
तेह राजें कुलमंडणो	तसु श्रावककुलचंद रे	समे०६
ओसवंश बिभूषण कुल में	संघवी सुकालचंद साह रे	
देहरो कराव्यो गिरिसेहरो	चित्ते आणी उमाह रे	स० ७
संवत् अढारें पचवीस में	माह सुकल शुभ मास रे	
सांवलिया तेवीसमो	थापी श्री प्रभू पास रे	स० ८
टूंक रलियामणो ऊपरै	कीधुं देहरो वीसुं ठाम रे	
नवो उधार तेणै करायो	राखी टेक अरु नाम रे	स० ९
आठ जोयण विस्तारमै	तीरथ तेह प्रमाण रे	
ऊचो जोयण पुण एक छै	अति उत्तम सुथान रे	स०१०
कदली आम्रतरु घणां जिहां	कर जोडी सुखेल रे	
झाड झंगी अति मोटडी	सुर मांडै रंगरेल रे	स०११
नदियां नाला सोहामणा	झरै नीझरणा अनेक रे	
जात्रीजन पूछै उतर्या	जल वरसै ए टेक रे	स० १२

ढाल ६ मेंदी रंग लागो - ए देशी ॥

स्वर्ग अपवर्ग ते सही समेतशिखर गिरि एम, तीरथ रंग लागो
 नैन सलूनें निरखने लागो रंग मेंहदी जेम तीरथ० १
 मन उलट धरी में करी जात्रा शुद्ध करी भाव ती०
 चिहुं दिस तीरथ निरखिया रे हुवो मन अति उछाह ती० २
 जाई जूई मोगरा रें चंदनतरु चंपो वेल ती०

अगर सुगंध महकै घणो रे	सोहै शिखरगिरि सैल ती०	३
खालनाल खोअल वडी रे,	विकट मनोहर वेड ती०	
उत्तंग मगन सेंजडी रे	परबत पद रहेड ती०	४
नवपल्लव तरु शोभता रे	जंबू जंभीरी सहकार ती०	
तोता चातक मधुर स्वरै रे	कोकिल करै टहुकार ती०	५
संघ सज्जन सह उतर्या रे	मधुवन केरे मझार ती०	
पूरै मनोरथ मन तणा रे	वरत्या जय जयकार ती०	६
सयण सनेही निज घरे रे	सुख सहित भरपुर ती०	
संघ सहू घर आवियो रे	करम कीया चकचूर ती०	७

ढाल ७ ॥

इण कलिकालें प्रचा पूरण	संकट चूरण मारी जी	
श्रीसमेतशिखरगिरि दिनकर	तेजै शिव अधिकारी जी	१
इंद चंद दिणंद सबे मिल	सुरकुमार हुऽ अमारी जी(?)	
सुर नर मुनिवर संघ चतुर्विध	भवियणनैं हितकारी जी	२
ग्रहगण मांहै मोटो सूरज	तिम ए तीरथ भाष्यो जी	
मंत्र जंत्र घणाइं जगमें	वडो नवकार ज दाष्यो जी	३
सकल सुगिरिवर अधिपति	मेरु धीरज तेणें राख्यो जी	
समय परंपराने अनुसारै	अनुभव वृद्धि रस चारव्यो जी	४
रमणअ (मणुअ?) तिरय सुगति	अधिकी, सहुथी मुक्ति वखांणी जी	
मानसरोवर उत्तम पंखी	अवर ते समधा(?) जाणीजी	५
ए तीरथ जिण नहि बंढा पूज्या	ते दुर्भाग्य जन प्राणी जी	
पूजो (जे) वंदै नर भव भावै	विनय अधिक चित्त आणीजी	६
जिनमत सूत्र सिद्धांत चरित्रै	जिन पंचांगी माहै जाण्योजी	
जूजूवा ते दिन श्रीजिन सीधा	मुनि संग संबंध वखांण्यो जी	७
कुमती ते पिण सुमती वरज्यो	शुद्ध श्रद्धा चित धरज्यो जी	
देव गुरु धर्म तत्त्वं लहीज्यो	श्रद्धा ते अनुसरज्यो जी	८

संवत अठारै सैंतालीसैं	दशमी वदि असाह(ढ?) प्रसीधो जी	
श्रीसमेतशिखरगिरि रास रूवद्धो	नगरी विसालोमें कीधो जी	९
संघ चतुर्विध भवियण हेतै	भणतां शिवसुख लीधोजी	
शुभ भावें संवेग धर सुणस्यै	जात्रा सफल तसु सीधो जी	१०
नमें नेन गगन में भानु(?)	तपगच्छ तेजें साजें जी	
सुरतरु जेहवा प्रगट्या सूरि	श्रीविजयसेनगुरुराजें जी	११
वाचक श्रीऋद्धिविजय गुरु	श्रीभावविजय गुरु गाजैजी	
तास सीस पंडित गुणजलनिधि	मानविजय गुरु छाजैजी	१२
तसु पद पंकज भमर तणी पर	गुलाबविजय गुण गाव्यौजी	
गायो रास शिखरगिरि केरो	सुणतां अतिसुख पायो जी	१३
रोमरोमांचित हरष धरी सब	संघ सुणी मन भायो जी	
जे भवियण भणस्यै गुणस्यै	तस घर नवनिधि पायो जी	१४

इति श्री शीषरगिरराश संपूर्णम् ॥

श्रीसुभं भवतु श्रीरस्तु कल्याणमस्तु ॥

शब्दकोश

ढाल कडी

१	२	संघपतिमाल यात्रासंघ काढे ते संघपति, तेने पहेराववानी माला
१	४	छेह रि छ'री' (एकाहारी, भूमिसंथारी, पादचारी, ब्रह्मचारी, शुद्ध सम्यक्त्वधारी, सचितपरिहारी)
१	५	ईर्या गति-चालवानी क्रिया
१	५	सर्दहणा श्रद्धा
१	८	नूँछणां लूँछणां-ओवारणां, (रूपानाणां धरी उडाडवानी क्रिया)

१	१४	बरक	वरख
१	१५	अभिगम	भगवानने जोईने केटलुंक न करवुं, केटलुंक करवुं
१	१८	सांहमी	साधर्मिक
३	१	सीधा	सिद्ध थया
३	१	सीझसी	सिद्ध थशे
३	१७	केवलियै	केवलज्ञानीए
५	३	आलोयण	प्रायश्चित्त
६	४	खोअल	-
६	४	वेड	वीड/वगडो
६	४	रहेड	-
७	४	समय	शास्त्र/सिद्धांत
७	५	मणुअ	तिरय मनुष्य तिर्यच

स्वाध्याय

‘ललितविस्तर’ ए हरिभद्राचार्यनो एक गंभीर अने मान्य शास्त्रग्रन्थ छे. थोडा वखत अगाउ तेमां पसार थवानुं बन्युं. ते वेळा, ते ग्रन्थमां तेओअे टांकेला अनेक दार्शनिको- मतो तेमज तेमनां वाक्यो-अवतरणो जोवा मळ्यां, जे खूब जिज्ञासोतेजकर रह्यां. मने ए जाण नथी के आ बधां मतो - वचनो - दार्शनिको प्रत्ये आपणा दर्शनशास्त्रीओनुं ध्यान गयुं छे के नहि. न ज गयुं होय ते तो केम मनाय ? परंतु आ बधां विषे जैन दर्शनशास्त्रीओए क्यांय विस्तारथी ऊहापोह कर्यो होवानुं, ओछामां ओछुं में तो, जाण्युं नथी. शक्य छे के मारुं अज्ञान होय आ बाबते. परंतु, मने आ ग्रन्थमांथी पसार थतो हतो त्यारे ज थयेलुं के आ बधा सन्दर्भो एकवार एकी साथे प्रगट करवा जोईए. तो कोई ने कोई विद्वाननुं ध्यान खेंचाशे. परिणामे आपणने विशेष जाणकारी प्राप्त थशे ज. आवी समजण साथे आ अवतरणो-सन्दर्भो स्वाध्याय स्वरूपे अत्रे प्रस्तुत करेल छे. तज्ज्ञ विद्वानो आ सन्दर्भो विषे अभ्यासलेख, माहितीलेख आपशे तो ‘अनुसन्धान’नी यात्राने बळ मळशे.

(सं.)

- (१) एतेऽपि भगवन्तः ‘प्रत्यात्मप्रधानवादिभिर्मौलिकसाङ्ख्यैः सर्वथा-
ऽकर्तारोऽभ्युपगम्यन्ते । “अकर्ता आत्मा” इति वचनात् ॥ (पृ.६७)
- (२) एवं आदिकरा अपि कैवल्यवाप्त्यनन्तरापवर्गवादिभिः आगमधार्मिकैः
अतीर्थकरा एवेष्यन्ते । “अकृत्स्नकर्मक्षये कैवल्यभावाद्” इति
वचनात् ॥ (७५)
- (३) एतेऽप्यप्रत्ययानुग्रहबोधतन्त्रैः सदाशिववादिभिः तदनुग्रहबोध-
वन्तोऽभ्युपगम्यन्ते । “महेशानुग्रहाद् बोध-नियमौ” इति वचनात् ॥ (८२)
- (४) एते च सर्वसत्त्वैवंभाववादिभिर्बौद्धविशेषैः सामान्यगुणत्वेन न
प्रधानतयाऽङ्गीक्रियन्ते । “नास्तीह कश्चिदभाजनं सत्त्वः” इति वचनात् ॥
(८६)
- (५) एतेऽपि बाह्यार्थसंवादिसत्यवादिभिः साङ्कृत्यैः उपमावैतथ्येन

निरुपमस्तवार्हा एवेष्यन्ते । “हीनाधिकाभ्यामुपमा मृषा” इति वचनात् ॥ (९३)

- (६) एते चाऽविरुद्धधर्माध्यासवादिभिः सुचारुशिष्यैः विरुद्धोपमाऽयोगेनाभिन्न-जातीयोपमार्हा एवाभ्युपगम्यन्ते । “विरुद्धोपमायोगे तद्धर्मापत्त्या तदवस्तुत्वं” इति वचनात् ॥ (९८)
- (७) एतेऽपि यथोत्तरं गुणक्रमाभिधानवादिभिः सुरगुरुविनेयैः हीनगुणोपमायोग एवाधिकगुणोपमार्हा इष्यन्ते । “अभिधानक्रमाभावेऽभिधेयमपि तथाऽक्रमवद् असत्” इति वचनात् ॥ (१०७)
- (८) सिद्धं चैतत् प्रवृत्त्यादिशब्दवाच्यतया योगाचार्याणां, “प्रवृत्तिपराक्रम-जयाऽऽनन्द-ऋतम्भरभेदः कर्मयोगः” इत्यादिविचित्रवचनश्रवणात् ॥ (१६६)
- (९) उक्तं चैतदन्यैरप्यध्यात्मचिन्तकैः । यदाह अवधूताचार्यः “नाप्रत्यया-नुग्रहमन्तरेण तत्त्वशुश्रूषादयः, उदकपयोऽमृतकल्प-ज्ञानाजनकत्वात् । लोकसिद्धास्तु सुप्तनृपाख्यानकगोचरा इवान्यार्था एव” इति ॥ (१७२)
- (१०) इष्यते चैतदपरैरपि मुमुक्षुभिः । यथोक्तं भगवद्गोपेन्द्रण “निवृत्ताधिकारायां प्रकृतौ धृतिः, श्रद्धा, सुखा, विविदिषा, विज्ञप्तिरिति तत्त्वधर्मयोनयः । नाऽनिवृत्ताधिकारायाम् । भवन्तीनामपि तद्रूपतायोगात्” इति ॥ (१७८)
- (११) एते च कैश्चिदिष्टतत्त्वदर्शनवादिभिः बौद्धभेदैः अन्यत्र प्रतिहत-वस्मानदर्शनधरा एवेष्यन्ते । “तत्त्वमिष्टं तु पश्यतु” इति वचनात् ॥ (२१०)
- (१२) एतेऽप्याजीविकनयमतानुसारिभिः गोशालकशिष्यैः तत्त्वतः खल्वव्या-वृत्तच्छद्धान एवेष्यन्ते । “तीर्थनिकारदर्शनादागच्छन्ति” इति वचनात् ॥ (२२०)
- (१३) एतेऽपि कल्पिताविद्यावादिभिः तत्त्वान्तवादिभिः परमार्थेनाजिनादय एवेष्यन्ते । “भ्रान्तिमात्रमसदविद्या” इति वचनात् ॥

- (१४) एते चावर्तकालकारणवादिभिः अनन्तशिष्यैः भावतोऽतीर्णादय एवेष्यन्ते ।
 “काल एव कृत्स्नं जगदावर्तयति” इति वचनात् ॥ (२२८)
- (१५) एतेऽपि परोक्षज्ञानवादिभिः मीमांसकभेदैः नीत्या अबुद्धादय एवेष्यन्ते ।
 “अप्रत्यक्षा च नो बुद्धि, प्रत्यक्षोऽर्थः” इति वचनात् ॥ (२३१)
- (१६) एतेऽपि जगत्कर्तृलीनमुक्तवादिभिः सन्तपनविनेयैः तत्त्वतोऽमुक्तादय एवेष्यन्ते ।
 “ब्रह्मवद् ब्रह्मसङ्गतानां स्थितिः” इति वचनात् ॥ (२३७)
- (१७) एतेऽपि बुद्धियोगज्ञानवादिभिः कापिलैः असर्वज्ञा असर्वदर्शिनश्चेष्यन्ते ।
 “बुद्ध्यध्यवसितमर्थं पुरुषश्चेतयते” इति वचनात् ॥ (२४४)
- (१८) एते च सर्वेऽपि सर्वगतात्मवादिभिः द्रव्यादिवादिभिस्तत्त्वेन सदा लोकान्तशिवस्थानस्था एवेष्यन्ते । “विभूर्नित्य आत्मा” इति वचनात् ॥
 (२६०)

(आधारभूत सन्दर्भ : ललितविस्तार, सटीका,

हिन्दी अनुवाद सहिता :

प्रकाशक : दिव्यदर्शन साहित्य समिति, अमदावाद

ई. १९६३, वि.सं. २०१९)

इतिहासना अज्ञात प्रदेशमां स्वैरविहार 'निर्ग्रन्थ ऐतिहासिक लेख समुच्चय'

मुनि भुवनचंद्र

इतिहास आलेखननी आधुनिक पद्धति भले अंग्रेज / जर्मन विद्वानो थकी आविष्कार पामी होय, पण हवे ते विश्वभरमां मान्य पद्धति बनी चूकी छे. आजनो इतिहासकार मात्र चरित्रो, कथाग्रंथो के रासोना आधारे इतिहास लखतो नथी. प्रमाणभूत इतिहास माटे आंतरिक अने बाह्य प्रमाणोनी आवश्यकता आजे सुस्थापित थई चूकी छे; तुलना अने पृथक्करण-विश्लेषण पण जरूरी छे. प्रमाणोनी स्रोत मात्र साहित्यमां-लिखित रूपमां ज सीमित नथी होतो. लिखित उपरांत शिलालेखो, ताम्रपत्रो, प्रतिमालेखो, सिक्काओ, पुरातात्विक निष्कर्षो, वैज्ञानिक परीक्षणो- आ बधुं पण इतिहासकारे तपासवुं पडे. लिखित सामग्रीमां पण केटलुं वैविध्य होय छे ! मात्र इतिहासग्रंथो ज नहि, हस्तप्रतोनी प्रशस्तिओ, पुष्पिकाओ, प्रवासवर्णनो, लोकगीतो, दस्तावेजो, दंतकथाओ वगैरेमां पण इतिहासना अंशो विखरायेला पड्या होय छे. आवा विभिन्न स्रोतोमां इतिहासकारे नजर दोडाववी पडे छे, भूगोल-खगोल के तत्त्वज्ञान-फिलोसोफी जेवा विषयोनी पण परिचय इतिहासकारे राखवो पडे. क्यारेक सैद्धांतिक उल्लेखोना आधारे कोई व्यक्ति के घटनानो समयनिर्णय थयो होय एवा दाखला छे. इतिहासकारनी पासे भाषा, व्याकरण अने साहित्यनी विविध शाखाओनुं पण उच्च कक्षानुं ज्ञान होवुं जोईए. आ बधाथी उपर, प्रबल स्मरणशक्ति तथा फलद्रूप कल्पनाशक्ति पण होवा जोईए. दरेक क्षेत्रमां आजे तो विश्वभरमां संशोधको शोधकार्य करता ज रहेता होय छे. इतिहासविद जो आ बधाथी माहितगार न होय तो तेनुं शोधकार्य नबळुं ज रही जाय. प्रमाणभूत इतिहासना संशोधन माटे आवी ने आटली सज्जता अपेक्षित होय त्यारे उच्च कक्षाना इतिहास संशोधको के लेखको ओछा होय ए देखीनुं छे.

जैन इतिहासनी वात करीए तो आधुनिक पद्धतिए इतिहासनुं आलेखन

સોએક વર્ષથી શરુ થયું છે. મોટા ગજાના ઇતિહાસ-સંશોધકોએ ઇતિહાસના ઘણા બધા કોયડા ઉકેલ્યા છે, ઇતિહાસની પુષ્કળ સામગ્રી એકત્ર કરી છે. આમ છતાં, ઇતિહાસમાં ઉમેરવા જેવું હજી ઘણું બાકી રહે છે. પુણ્યવિજયજી, જિનવિજયજી, નાથૂરામ પ્રેમી, મોહનલાલ દ. દેસાઈ, પૂરનચંદ નાહર, અગરચંદજી નાહટા, જયંતવિજયજી, વિજયેન્દ્રસૂરિ, પં. સુખલાલજી, પં. બેચરદાસજી, દરબારીલાલ કોઠિયા જેવા પુરોગામીઓએ ઐતિહાસિક તથ્યો એકત્ર કરવાનું અને ઇતિહાસના અંકોડા મેઢવવાનું કાર્ય કર્યું છે, છતાં તેમના સમય પછી બહાર આવેલી નવી સામગ્રીના આધારે ઇતિહાસના પરિષ્કાર-પરિમાર્જનનું કાર્ય તો ઊંઘું જ છે.

ઇતિહાસના કંટાળાજનક અને પડકારરૂપ ક્ષેત્રે પ્રવૃત્ત હોય એવા થોડા સારા સંશોધકો સદ્ગામે આજે પણ છે. પ્રા. મધુસૂદન ઢાંકી આવા એક સમર્થ-સુસજ્જ-સંનિષ્ઠ, તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિ ધરાવતા, બહુમુખી પ્રતિભાવાળા ઇતિહાસવિદ છે. એમનું કાર્યક્ષેત્ર વ્યાપક છે. આનંદની વાત એ છે કે જૈન ઇતિહાસના સંશોધનને એમણે પોતાના કાર્યક્ષેત્રમાં સમાવ્યું છે. જૈન ઇતિહાસ વિષયક તેમના લેખોનો સંગ્રહ 'નિર્ગ્રન્થ ઐતિહાસિક લેખ સમુચ્ચય' એવા નામે બે ભાગમાં હમણાં જ બહાર પડ્યો છે. આ લેખોનું પરિશીલન કરતાં કોઈને પણ લાગશે કે શ્રી ઢાંકીના રૂપમાં એક સમર્થ, જવાબદાર ઇતિહાસકાર આપણને સાંપડ્યા છે. ૧૯૬૬ થી શરુ કરી અત્યાર સુધીમાં લખાયેલા ૫૬ જેટલા લેખો - નિબંધો આ ગ્રંથમાં પ્રકાશિત થયા છે. ઇતિહાસ સંબંધિત સામગ્રીથી આ ગ્રંથ ઠસોઠસ ભરેલો છે. વિષયવૈવિધ્ય, રજુઆતની શૈલી, શુદ્ધ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિકોણ અને લેખકની સજ્જતા - આ બધું અહીં નેત્રદીપક બની આપણી સામે આવે છે. ઉપર જેની ચર્ચા કરી છે તે કાર્ય અર્થાત્ બહાર આવેલી ને આવતી રહેતી નવી સામગ્રીના આધારે ઇતિહાસનું પરિમાર્જનકાર્ય આજે પણ ચાલુ છે એવો સંતોષ શ્રી ઢાંકીના આ બે ગ્રંથ જોઈને જરૂર થાય.

ઇતિહાસની શોધમાં નાની નાની વિગતો કેવો મોટો ભાગ ભજવે છે અને એવી વિગતોનો સમન્વય કરવામાં કેવા કૌશલ્યની જરૂર પડે છે, એ વાત આ સંગ્રહમાંનો એક-એક લેખ જોતાં વાચકને સારી રીતે સમજાશે. લેખો એટલા તો સુગ્રંથિત રૂપે લખાયા છે કે સંશોધનાત્મક ઇતિહાસલેખના આદર્શ

નમૂના તરીકે કામ આવી શકે. ‘જીર્ણદુર્ગ - જૂનાગઢ વિશે’ (ખંડ-૧, પૃ. ૧૯૦), ‘સ્વામી સમન્તભદ્રનો સમય’ (ખંડ-૧, પૃ. ૨૮), વાદી કવિ બપ્પભટ્ટિસૂરિ’ (ખંડ-૧, પૃ. ૫૯), ‘સિદ્ધરાજકારિત જિનમન્દિરો’ (ખંડ-૨, પૃ. ૧૨૨) આદિ લેખો ઇતિહાસના વિદ્યાર્થી માટે પાઠ્યપુસ્તકની ગરજ સારે એવા સુબદ્ધ, સમૃદ્ધ લેખો છે. શક્ય એટલી બધી જ વિગતો એકત્ર કરવી, તેના પર તુલનાત્મક વિચાર ચલાવવો, નવાં પ્રમાણો દ્વારા તેનું ખંડન કે મંડન કરવું, શક્ય વિરોધો સ્વયં પ્રસ્તુત કરી તેનું નિરાકરણ પળ પૂરું પાડવું - આ બધું વિસ્તૃત અને વિગતપ્રચુર શૈલીએ થયેલું આ લેખોમાં જોવા મળશે.

‘નામૂલં લિખ્યતે કિઞ્ચિત્’ - ‘આધાર વિનાનું કંઈ પણ ન લખવું’ - એ શાસ્ત્રીય નિયમને શ્રી ઢાંકી કઠોરપણે અનુસરે છે અને આધારો - પ્રમાણો શોધવાનો જે શ્રમ કરે છે તે વિરલ કક્ષાનો છે. આમાં એમની બહુશ્રુતતા, પ્રચર સ્મૃતિ શક્તિ અને વિષય પરત્વેની નિષ્ઠા જણાઈ આવે છે. લેખો તો માહિતી સભર છે જ, લેખાંતે જોડેલાં ટિપ્પણો પણ વિસ્તૃત છે - ક્યાંક ક્યાંક તો ૫-૧૦ પાનાં સુધી લંબાય છે. મીનલ્લદેવીનું ‘ખરું’ નામ મૈલ્લદેવી હતું એ વિધાનના ટેકામાં છેક કર્ણાટકના અભિલેખોનો આધાર લેખક રજૂ કરે છે (ખંડ-૧, પૃ. ૧૩૫); ‘વાલીનાહ’ વ્યંતરના મૂળ નામ વિશે દંતકથા, સાહિત્ય, લોકરુઢિ, શિલ્પશાસ્ત્ર જેવા વિભિન્ન સ્ત્રોતોમાંથી આધારભૂત સામગ્રી આપે છે. લેખકની શોધ કેટલી વ્યાપક છે તેનાં આવાં દૃષ્ટાંતો ગ્રંથમાં ઠેર ઠેર જોવા મળે છે.

ઇતિહાસકારો પણ માનવો હોય છે, માનવસહજ પ્રમાદ, પૂર્વગ્રહ કે અસૂયાના પ્રભાવ હેઠળ ક્યારેક લેખકના હાથે ઇતિહાસને અન્યાય થઈ જતો હોય છે. પોતાના સમકાલીનોની કે પુરોગામીઓની આવી ક્ષતિઓ શોધવાની-સુધારવાની કડવી ફરજ પણ ઇતિહાસ-લેખકે ક્યારેક બજાવવાની થાય છે. શ્રી ઢાંકીને પણ આવું કરવું પડ્યું છે. ‘સિદ્ધરાજકારિત જિનમન્દિરો’ (ખંડ-૨, પૃ. ૧૨૨) લેખમાં આવું થયું છે. પુરોગામી વિદ્વાનનાં વિધાનોનો સચોટ પ્રતિકાર કરવામાં લેખકે જરા પણ કસર છોડી નથી, તે સાથે એ વિદ્વાનના પ્રદાન અને અન્ય વિશેષતાઓનો માનભરે ઉલ્લેખ કરવાનું લેખક ચૂકતા નથી. ‘સ્વામી સમન્તભદ્રનો સમય’ (ખંડ-૧, પૃ. ૨૮) લેખમાં પૂર્વગ્રહગ્રસ્ત વિદ્વાનોના

તર્કોનાં છોતરાં ઉઘાડતી શ્રી ઢાંકીની દલીલો કટાક્ષ-આદર-પડકારના મિશ્રણથી રોચક બની છે, પણ રુચિભંગ નથી કરતી. તારંગના અર્હત્ અજિતનાથ પ્રાસાદના કર્તા વિશે બે સમકાલીન વિદ્વાનોની આલોચના કરતો લેખ (ખંડ-૨, પૃ. ૧૬૯) ઇતિહાસકારના ઉત્તરદાયિત્વની છબી પ્રસ્તુત કરે છે. ઇતિહાસમાં અટકલ પર આધાર ન જ રાખી શકાય, નક્કર તંથ્યો જ સર્વોપરિ બની રહેવાં જોઈએ એ મુદ્દો આ લેખમાં સારો તરી આવે છે.

શ્રી ઢાંકી શિલ્પ-સ્થાપત્ય-પુરાતત્ત્વના વિશેષજ્ઞ છે તેથી જિનમન્દિરો અને શિલ્પોના સંશોધનમાં તેમની દૃષ્ટિ વિશેષ કામ કરે છે. ગ્રંથનો બીજો ખંડ શિલ્પ-સ્થાપત્ય-મંદિર વિષયક લેખોથી ભરચક છે. દ્વિતીય ખંડના અંતે ચિત્રવિભાગમાં મોટી સંખ્યામાં શિલ્પ-મૂર્તિ આદિની છબીઓ અપાઈ છે, જે નજરાણાં સમાન છે.

‘ગૌતમસ્વામી સ્તવ’ના કર્તા વજ્રસ્વામી વિશે લેખમાં, પ્રશસ્તિ-લેખના વાચનમાં એક આંકડો છૂટી ગયાની કલ્પના અને તેના સમર્થનમાં આધારો આપ્યા છે તે તેમના જેવા આ ક્ષેત્રના સુદીર્ઘ અનુભવીને જ સૂઝે એવી વાત છે. ‘ચિકુર દ્વાત્રિંશિકા’ના કર્તા કુમુદચન્દ્ર દિગંબર વિદ્વાન છે અને ‘કલ્યાણમન્દિર’ના કર્તા પણ એ જ છે, સિદ્ધસેન દિવાકર નહિ, આના સમર્થનમાં સુંદર તર્કશ્રેણિ લેખકે આપી છે. ‘પ્રભાવકચરિત’ (ખંડ-૨, પૃ. ૧૫)ની એક ખૂટતી કડી લેખકે આબાદ શોધી કાઢી છે. કલ્યાણત્રય (ખંડ-૧, પૃ. ૨૨૬) પ્રકારની શિલ્પરચના ઉપર આ ગ્રંથમાં પહેલીવાર પ્રકાશ પાડે છે.

મુદ્રણ, કાગળ અને સજાવટથી સુંદર તથા ચિત્રવિભાગથી સમૃદ્ધ એવા આ ગ્રંથમાં પ્રૂફવાચનની ક્ષતિઓ જો કે રહી છે. સંસ્કૃત-પ્રાકૃત સામગ્રીમાં આવી અશુદ્ધિઓ વધારે પ્રમાણમાં છે જે આ કક્ષાના ગ્રંથમાં બાધારૂપ બની શકે છે. ંપણરસ-ચાસ (ખંડ-૧, પૃ. ૧૪)—અહીં ચાસ ને સ્થાને ‘વાસ’ સાચો શબ્દ છે. દલસંચનિયં (ખંડ-૧, પૃ. ૨૪), ‘તેઓ’ (ખંડ-૧, પૃ. ૩૩), ‘કિં ભણિયો જાણડજ્જં’ (ખંડ-૧, પૃ. ૬૭) જેવી અશુદ્ધિઓ અન્ય પણ ઘણી છે. ખંડ-૧, પૃ. ૨૬૦ પર આપેલા ‘રૈવતગિરિસ્તોત્ર’માં આવી ભૂલો સારા પ્રમાણમાં રહી છે, તેમાંની કેટલી પ્રૂફવાચનની અને કેટલી હસ્તપ્રતવાચનની હશે, તે તો

લેખક જ કહી શકે. 'વીતરાગસ્તુતિ'નો છંદ ભુજંગપ્રયાત જણાવ્યો છે (ખંડ-૧, પૃ.૨૫૫) પણ તે વસન્તતિલકા છે. ક્યાંક ગેરમાર્ગે દોરે એવી ભૂલો પણ છે : પ્રથમ ખંડના પ્રથમ લેખના ટિપ્પણ ક્રમાંક-૨માં 'આચારાંગ-પ્રથમ સ્કંધ : ईस्वी ४३०-३००' એમ છપાયું છે; અહીં 'ई.સ.પૂર્વે' એમ હોવું જોઈતું હતું. બંને ખંડોમાંના લેખોને અનુક્રમમાં ક્રમાંક અપાયા છે પણ ગ્રન્થમાં લેખનાં શીર્ષકો સાથે ક્રમાંક અપાયા નથી. આ એક અગવડરૂપ બને એવી ક્ષતિ છે.

વ્યક્તિનામો, સ્થળનામો અને ગ્રન્થનામોની અકારાદિ સૂચિ બંને ભાગમાં ગ્રન્થાન્તે આપી છે. ऐतिहासिक संशोधनના કાર્યમાં આ સૂચિઓ વિદ્વાનોને સહાયક નીવડશે. લેખોના અંતે ટિપ્પણોમાં લેખકના વિશાળ અવગાહનની સાક્ષી પૂરતી ઢગલાબંધ આનુષંગિક માહિતી સંગ્રહીત છે. इतिहासના વિદ્યાર્થીઓને આમાંથી માહિતી અને દૃષ્ટિ - બંને મળે એમ છે. ટિપ્પણોનાં વિશેષનામોની પણ અકારાદિ સૂચિ હોય તો ખૂબ ઉપયોગી બને, પણ એ કદાચ શક્ય નથી બન્યું. બંને ખંડમાં શ્રી હરિપ્રસાદ ગં. શાસ્ત્રીના અવલોકનલેખો છે. પ્રા. બંસીધર ભટ્ટનો આમુખ પ્રથમ ખંડને પ્રાપ્ત થયો છે.

ગ્રંથના વાંચનમાંથી પસાર થતાં જે થોડુંક નજરમાં આવ્યું તે પૂર્તિરૂપે નોંધવાની લાલચ રોકી શકતો નથી. ખંડ-૧, પૃ. ૧૬, ટિ.૨માં 'નોકાર' પરથી 'નોકારસી' શબ્દ ઉતરી આવ્યાનું જણાવ્યું છે પણ એ શબ્દ 'નમુકારસહિયં' નોકારસહિયં=નોકારસી એમ ઉતરી આવ્યો હોય એવો સંભવ છે. 'નમુકારસહિયં' શબ્દ પરચલ્લાખમાં આવે છે.

ખંડ-૨, પૃ. ૬૩, લેખ ક્ર.૨માં લુણાગ૦ છે તે લૂણીગ હોવાનો પૂરેપૂરો સંભવ છે. 'ળી' ણા જેવો વંચાય એવું જૂની લિપિમાં બનતું હોય છે.

ખંડ-૨, પૃ.૮૩, પ્રકૃતા સમર્પિતા ચ- આ શ્લોકમાં સમર્પિતા નહીં પણ સમર્થિતા મૂળ પ્રતિમાં હશે. સમર્થિતા એટલે પૂરી કરી. સમ્ + અર્થ ધાતુ સમાસિના અર્થમાં પ્રયોજાતો હતો. લિપિની વિચિત્રતાને કારણે થિ અને પિ વચ્ચે ગુંચવાડો હસ્તપ્રતવાંચનમાં થતો હોય છે.

ખંડ-૨, પૃ. ૨૦૦, ટિ. પાંચમાં લેખકે 'નિજ દૈતા'નો અર્થ શું

કરવો એવો પ્રશ્ન કર્યો છે. 'દયિતા' શબ્દ જ ભ્રષ્ટ રૂપમાં અહીં 'દૈતા' થયો છે. લલિતાદેવી વસ્તુપાલનાં પત્ની હતાં, એ સન્દર્ભ પળ અહીં માર્ગદર્શક બને છે.

'નિર્ગ્રન્થ ઐતિહાસિક લેખ સમુચ્ચય' ગ્રંથમાં શ્રીમધુસૂદન ઢાંકીની વિષયનિષ્ઠા તથા ક્ષમતાનાં દર્શન તો થાય જ છે, સાથે સાથે શુષ્ક વિષયને રસિક બનાવતી શૈલી, માનવીય પાસાને સ્પર્શતી દૃષ્ટિ, ક્યાંક ગંભીરતા તથા ક્યાંક-રમૂજના છાંટણાં ધરાવતું તેમનું ગરવું ગુજરાતી ગદ્ય વાચકના મનમાં શ્રી ઢાંકીના પ્રફુલ્લ-પ્રખર વ્યક્તિત્વની છાપ ઉપસાવી જાય છે. પ્રસ્તુત ગ્રન્થ જૈન ઇતિહાસના કેટલાય બિન્દુઓ પર પ્રકાશ પાથરે છે. ગ્રન્થનું વાંચન દૂર દૂરના ઇતિહાસના અગોચર પ્રદેશમાં સ્વૈર વિહાર કરી આવ્યા જેવી અનુભૂતિ વાચકને કરાવી જાય છે.

★ નિર્ગ્રન્થ ઐતિહાસિક લેખ સમુચ્ચય-ખંડ ૧, લેખક : મધુસૂદન ઢાંકી, પ્રથમ આવૃત્તિ, ૨૦૦૨, પૃ. ડેમી આઠપેજી ૩૪૮ + ૨૪, મૂલ્ય : રૂ. ૪૦૦.

ખંડ-૨, પ્રથમ આવૃત્તિ, ૨૦૦૨, પૃ. ડેમી આઠપેજી ૩૦૪ + ૨૦ + ૮૦ આર્ટપ્લેટ્સ, મૂલ્ય : રૂ. ૫૦૦.

પ્રકાશક : શ્રેષ્ઠી કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈ સ્મારક નિધિ, પ્રાસિસ્થાન : શારદાબેન ચીમનભાઈ એજ્યુકેશન રિસર્ચ સેન્ટર, 'દર્શન', રાણકપુર સોસાયટી સામે, શાહીબાગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૪.

જૈન દેરાસર

નાનીચાચર - ૩૭૦૪૩૫

જિ. કચ્છ, ગુજરાત

ટૂંક નોંધ

હેમાચાર્યકૃત જ્ઞાનસાર

(૧)

‘દુઃષમાકાલ શ્રીસંઘસ્તવન’ની, અનુમાનતઃ ૧૮મા શતકમાં લખાયેલી, આઠ પત્રોની એક હસ્તપ્રતિના ૭મા પત્રની પાછલી બાજુના હાંસિયામાં વાંચવા મળતું લખાણ :

“છાવટ્ટી કોડીડ, તેત્તીસ લખાઈ ઇચાલ સયા ।

એવં સાવિયાણં, મઙ્ગિમગાણં ગુણે મળિડ ॥૪॥

૬૬૩૩૦૦૪૦૦ એતલી શ્રાવિકા ॥ ઇતિ જ્ઞાનસારગ્રન્થે હેમાચાર્યકૃતે ॥”

આ હેમાચાર્ય કયા ? મલધારી હેમચન્દ્રસૂરિ હશે કે કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્ય હશે ? ‘જ્ઞાનસાર’ એવો ગ્રન્થ તો આ બેમાંના એક પણ હેમાચાર્યનો બનાવેલો હોવાનું કે મળતો હોવાનું જાણવામાં નથી આવ્યું. તો નામફેર થયો હોય અને મલધારી હેમાચાર્યના રચેલા અન્ય કોઈ ગ્રન્થની આ ગાથા હોય તેવું બની શકે ?

(૨)

ઉપા. વિનયવિજયજીની શિષ્યપરંપરા વિષે

મુનિ શ્રીધુરંધરવિજયજીએ પાઠવેલી, કલ્પસૂત્ર-બાલાવબોધના એક પત્રની ફેરોક્સ નકલમાં વાંચવા મળતી પુષ્પિકા આ પ્રમાણે છે :

“શ્રીવિજયેયહીરસૂરીસ્વરજી આચાર્ય તત્ શિષ્ય ઝું કિર્તિવિજયેય ઉપાધાયજી તત્ શિષ્ય ઝું વિનયવિજયઉપાધાય તત્સીષ પં. શ્રી ૫ પં. નરવિજયેય પંન્યાસ તત્ શિષ્ય પં શ્રી ૫ પં. વૃધિવીજયેય પંન્યાસ તત્ સીષ પં. શ્રી ૫ પં. માણવ્યવિજયેયગણી તત્ સીષ પં. શ્રી ૫ પં. મેઘવિજયેયગણી તત્ શિષ્ય પં. મુક્તિ વીજેજી તત્ શિષ્ય પં. મોહનવિજયજી ભ્રાતા મુ.રવિવીજેજી ભ્રાતા મુની.... વીજય ચેલા મુ. દાંનવિજેજી ત.ચે.હેમચંદજી । સંવત ૧૮૭૮ ના વર્ષે કાર્તિક સુદ ૧૫ને વાર સુક્રે કલ્પસૂત્ર વષાણ આઠ સંપૂર્ણ લખાં છે વાંચનાર્થ । મુ. તત્ત્વવિજયજી - ઘનોઘબંદરે ॥”

આ લખાણ ઉપરથી એમ સમજી શકાય કે વિનયવિજયજીની શિષ્યપરંપરા સં. ૧૮૭૮ સુધી અને ૮ પાટ પર્યંત તો વિદ્યમાન હતી.

ઉપરના લખાણમાં કીર્તિવિજયજીનું નામ છે ત્યાં માર્જિનમાં અસ્પષ્ટ લખાણ આમ વંચાય છે : “કીર્તિવિજય ઉપાધ્યાયના ગુરુભાઈ જન (જિન?) વીજય તેહના જસવીજે ઉપા... ।”

- શી.

पत्रचर्चा

‘विबुध’पदविज्ञप्तिना परिपत्र विषे..... थोडुंक

- आ. श्रीप्रद्युम्नसूरि

वीतेला दिवसोमां पासे पडेला अनुसंधानना जूना अंको - जे कदी जूना न थाय तेवा अंको हाथमां लइने जोतो हतो तेमां अनुसंधान-५मां एक जग्याए नजर अटकी गई । मूल पाठ मारा रसनो विषय हतो तेने बराबर वांचतां तेना हार्दने जाणी शकायुं तेनो आनंद थयो । पछी ए मूल पाठ उपर तेना संपादक मुनि श्री महाबोधिविजये जे पंक्तिओ लखी छे ते वांचतां ख्याल आव्यो के मूल पाठनुं हार्द आमां पामवानुं बाकी रही गयुं छे । जुदा द्रष्टिकोणथी आने जोवामां आव्युं छे । मूल वात वाचको समक्ष हजी पण मूकाय तो कदाच वर्तमान परिप्रेक्ष्यमां पण ते श्रीसंघनी परिस्थितिने समजवा - मूलववामां उपकारक बनी रहे ।

आ एक परिपत्र छे । संघव्यवस्था-गच्छव्यवस्था माटे गच्छनायकोने दिशासूझ मले तेवो परिपत्र छे । आ ‘विबुध’पदविज्ञप्ति विषेनो परिपत्र छे । आ परिपत्रने मुनि श्रीमहाबोधिविजयजीए **विबुधजनविज्ञप्ति** कह्यो छे तेथी लागे छे के तेओने आनो सन्दर्भ-पृष्ठभूमिका समजबहार रह्या छे । मने एवुं लागे छे के जगद्गुरुश्रीहीरविजयसूरि महाराजे वि.सं. १६४८(?)मां पोष वदि १०ना आ परिपत्र जाहेर कर्यो छे । त्वारे तेमना निश्रवर्ति शिष्य-उपशिष्यनी संख्या बे हजार सुधी पहोंचेली हती - आटलो पुण्यप्रकर्ष तपागच्छने माटे घणी गौरवनी घटना गणाय ।

आ बे हजार श्रमणो तो गुजरात-कच्छ सौराष्ट्र उपरांत आग्रा, लाहोर, राजस्थान-मेवाड जेवां विशाल प्रदेशमां विचरता-विहरता रहेता । दीक्षाओ थती । शास्त्रनुं अध्ययन-अध्यापन थतुं । योगोद्वहन करवापूर्वक आगमनो स्वाध्याय थतो । श्री भगवतीजीना सूत्रना योगनो अवसर प्राप्त थई जतां अनुज्ञास्वरूप गणिपद पण थइ जतुं । पछी आवती पंडितपदनी वात । आ पद उपाध्याय पहेलां अपातुं आ पद आपती वखते ते ते श्रमण-मुनि-साधु पासे शी शी योग्यता जरूरी गणाय तेनुं दर्शन आमां छे । अेटले जे जे साधु गणिपदधारी बने तेने माटे तेमना शिष्यो, लागता-वळगता श्रावको ते गणिने पंडित पद आपवा माटे भलामण करे । आवी

આવેલી ભલામણોના દબાણને વશ થઈને અપાત્રને પદ ન અપાઈ જાય તેથી આવો પરિપત્ર જાહેર કર્યો કે આટલી (આ પરિપત્રમાં વર્ણિત) લાયકાત સંપાદન કરેલી હોય તેવી વ્યક્તિ માટે જ પંડિત પદ માટેની વિનંતિ કરવી ।

આ પરિપત્રની આ પૃષ્ઠભૂમિકા છે એવું હું સમજ્યો છું । પરિપત્રના અર્થવિશ્લેષણની 'અનુસંધાન'ના અભ્યાસી વાચકો માટે હું જરૂરત જોતો નથી । સ્હેજ વિચારવાથી બધું સ્પષ્ટ સમજાઈ જાય તેવું છે । આમ સંદર્ભ સમજવા આટલું લખ્યું છે ।

નવાં પ્રકાશનો (માહિતી)

(૧) નિર્ગ્રન્થ : તૃતીય અંક (ઈ. ૧૯૯૭-૨૦૦૨)

સંપાદક : એમ.એ.ઢાકી : જિતેન્દ્ર શાહ, પ્રકાશક : શારદાબેન ચીમનલાલ એજ્યુ. રિસર્ચ સેન્ટર, અમદાવાદ-૪ ઈ. ૨૦૦૨.

સદ્ગત પ્રો. ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણીના માનમાં પ્રકાશિત થવા નિધરિલો, અને હવે તેમની પુણ્યસ્મૃતિમાં પ્રગટ થયેલો આ વિશેષ - વાર્ષિક ગ્રન્થ, તેમાં સમાવવામાં આવેલ અંગ્રેજી, ગુજરાતી, હિન્દી, લેખ-વિભાગોને કારણે તેમજ તે લેખોની વિવિધતા તથા વિશિષ્ટતાને કારણે સ્પૃહણીય-સંગ્રહણીય બન્યો છે. પ્રકાશક-સંપાદકોની અસલ યોજના તો 'નિર્ગ્રન્થ'નામના વાર્ષિક સામયિકને પ્રતિવર્ષ પ્રગટ કરવાની હતી. પરંતુ ગમે તે કારણોસર, પ્રતિવર્ષે આ ગ્રંથ પ્રગટ થઈ શકતો લાગતો નથી. આશા રાખીએ કે આ અનિયમિતતા દૂર થશે, અને આપણને દર વર્ષે આવો રૂઢો રસથાલ સંપાદકો તરફથી સાંપડવા માંડશે. ઉત્કૃષ્ટ કાગળ પર ઉત્કૃષ્ટ અને સુઘડ મુદ્રણ, રૉયલ સાઈઝનાં ૩૫૦ આશરે પૃષ્ઠો, અને છતાં ફક્ત રૂ. ૩૦૦/- નું મૂલ્ય- એ પણ ગ્રન્થની વિશેષતા જ છે.

(૨) શ્રી આચારાંગ સૂત્ર - પ્રથમ અધ્યયન : રાજેન્દ્રસુબોધની 'આહોરી' હિન્દી ટીકા. ઈ. ૨૦૦૨

હિન્દી ટીકાકાર : મુનિ શ્રીજયપ્રભવિજયજી; પ્રકાશક : રાજેન્દ્રયતીન્દ્ર જૈનાગમ હિન્દી પ્રકાશન, આહોર (રાજસ્થાન).

(૩) અજ્ઞાતકર્તૃક ચતુર્વિંશતિજિનસ્વન : ગુર્જર ભાષાનુવાદ સહિત

અનુવાદ : સ્વ. સાધ્વી શ્રી સુલોચનાશ્રીજી. પ્રાપ્તિસ્થાન : જૈન ઉપાશ્રય પીપરડીની પોઠ, અમદાવાદ, વિ.સં. ૨૦૫૮

સંસ્કૃત ભાષાનિબદ્ધ ૨૪ સ્તવનો અનોખા પ્રકારની રચના છે. પ્રત્યેક સ્તવનમાં નવા નવા વિષયો-ભાવોનું ગુંફન જે રીતે થયું છે તે જોતાં રચનાર કોઈ નીવડેલા વિદ્વાન, કવિ, સાધક સાધુ હોવા જોઈએ તેવું અનુમાન થાય. તે સ્તવનોનો અર્થબોધ-ભાવબોધ બાલ જીવોને થાય તે હેતુથી અનુવાદિકાએ યથામતિ અનુવાદ આલેખ્યો છે. ઉપલક અવલોકનમાં, પાઠદોષ ક્યાંક

માલૂમ પડ્યા છે, સંભવ છે કે તે વાચનદોષ કે પછી મુદ્રણદોષ પળ હોય. દા.ત. પૃ. ૪૧ પર “આજ્ઞાઽપાયશ્ચ” પદ છે, ત્યાં “આજ્ઞા હ્યાપાયશ્ચ”કે “આજ્ઞા ત્વપાયશ્ચ” એમ હોય તો છંદોમેઝ સચવાય છે. પૃ. ૭૦ પર “યદ્વિભ્રમાં” ... “રજઃ સ્વભાવાં” એમ છે ત્યાં ઘણા ભાગે “યદ્વિભ્રમાન્” “રજઃ સ્વભાવાન્” એમ હોવું જોઈએ. પ્રકાશન ખૂબ ઉપયોગી.

(૪) જૈન દર્શનમાં નય : ડૉ. જિતેન્દ્ર બી. શાહ. પ્રકાશક : ભો.જે. વિદ્યાભવન, અમદાવાદ, ઈ. ૨૦૦૨.

શેઠ પો.હે. અધ્યાત્મ વ્યાખ્યાનમાલામાં અપાયેલાં ત્રણ વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ ધરાવતું પુસ્તક, નયના જિજ્ઞાસુઓ માટે ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે. ભાષા ગુજરાતી.

(૫) Dr. Harivallabh Bhayani : A man of Letters

by Mahesh Dave - Ramesh Oza. Image Publications Pvt. Ltd. Mumbai, Ahmedabad. 2002 A.D.

સદ્ગત ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણીના, વિદેશી સંશોધક વિદ્વાનો સાથેના સંશોધનપરક પત્રવ્યવહારનો અંગ્રેજી ગ્રન્થ. વિદ્યાપ્રેમીઓને સંશોધનક્ષેત્રની અવનવીન જાણકારી આપતો આ ગ્રંથ પઠનીય તો खरो જ, પળ મુદ્રણકલાની દૃષ્ટિ પળ ઉત્તમ પ્રકાશન હોવાની ભાત પાડી જતો પળ એ ગ્રન્થ છે.

(૬) સેતુબંધ :

હરિવલ્લભ ભાયાણી અને મકરન્દ દવે વચ્ચે થયેલ પત્રવ્યવહારનો ગ્રન્થ. સં. વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ. પ્રકાશક : શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય ટ્રસ્ટ, અમદાવાદ, ઈ. ૨૦૦૨. મુખ્ય વિક્રેતા : નવભારત સાહિત્ય મન્દિર, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૧, તથા પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨.

(૭) આચારાઙ્ગ સૂત્ર : અક્ષરગમનિકા(સંસ્કૃત)યુક્તમ્ ૧-૨. ગમનિકાકર્તા : આ. કુલચન્દ્રસૂરિ, પ્રાપ્તિસ્થાન : દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ, ધોલકા, ઈ. ૨૦૦૨.

આચારાંગના મૂલ પ્રાકૃત સૂત્રપાઠની સંસ્કૃત છાયા જેવો શબ્દાર્થ આપતી ગમનિકા, અધ્યેતાઓ માટે ઉપયોગી.

(૮) માર્ગપરિશુદ્ધિપ્રકરણમ્ : સટીક.

કર્તા : ઉપા. યશોવિજયજી. ટીકાકાર : આ. કુલચન્દ્રસૂરિ.
પ્રાપ્તિસ્થાન : દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ, ધોલકા. સં. ૨૦૫૮

(૯) દશવૈકાલિકસૂત્રમ્ - તિલકાચાર્યકૃતવૃત્તિસહિતમ્ ।

સંપાદક : આ. વિજયસોમચન્દ્રસૂરિ-મુનિ જિનેશચન્દ્રવિજયૌ. પ્રકાશક :
રંદેર રોડ જૈન સંઘ, સૂરત. ઈ. ૨૦૦૨

શ્રી તિલકાચાર્યે આ વૃત્તિ વિ.સં. ૧૩૦૪ માં રચી છે. તે આ ગ્રંથરૂપે પ્રથમવાર જ પ્રકટ થાય છે. આ ગ્રંથના સંપાદન-પ્રકાશન દ્વારા પ્રાચીન સાહિત્યના સંશોધનક્ષેત્રને નવા સંશોધક મુનિવરોની પ્રાપ્તિ થાય છે તે આનન્દનો વિષય છે.

સંપાદન એકંદરે ઉત્તમ થયું છે. જો કે મુદ્રણદોષોનું પ્રાચુર્ય તથા સંશોધનાત્મક ગ્રંથ માટે નિતાન્ત અનિવાર્ય એવાં પરિશિષ્ટોની ઋણપ ખૂંચે છે. તો ટિપ્પણો માટે થયેલ ચિહ્નોનો ઉપયોગ, ઉત્તમ-સુઘડ છાપકામ હોવા છતાં, વાચક માટે નડતરરૂપ બની રહે છે. અંકો-આંકડાઓનો ઉપયોગ થયો હોત તો વાંધો ન આવત. દરેક અધ્યયનને પ્રાંતે આવતો 'તિ બેમિ' શબ્દ, ગાથાનો અંશ નથી, છતાં આ સંપાદનમાં તેને ગાથાના અંશરૂપે કેમ ગોઠવ્યો હશે ? સૂત્રની સમાપ્તિ બાદ બે ચૂલિકાઓ છે, તેમાં "પ્રથમા રતિવાક્યા ચૂલિકા" હોય ત્યાં "દ્વિતીયા રતિવાક્યા ચૂલિકા" છપાયું છે, તે ખરેખર તો દૃષ્ટિદોષજન્ય ક્ષતિ જ ગણાય તેમ છે. ગ્રંથનું 'શુદ્ધિપત્રક' બનાવીને મૂકાયું હોત તો ખૂબ ઉપયોગી બનત.

તિલકાચાર્ય-વૃત્તિમાં કેટલીક નવી નવી વાતો જાણવાયોગ્ય પળ છે. એનો અભ્યાસ થાય તો ઘણું જાણવા મળે. દા.ત. ચાળક્યના પ્રસંગમાં સુબન્ધુને 'અભવ્ય આત્મા' ગણાવ્યો છે (પૃ. ૧૫), તો સ્થૂલભદ્ર-શ્રીયક-યક્ષા આદિની કથા પળ કેટલીક સરસ નવી-બુદ્ધિગમ્ય વાતો વર્ણવે છે.

નવી માહિતી

વિદેશમાં રહેલી મૂલ્યવાન જૈન હસ્તપ્રતોના કેટલોગ માટે બે કરોડ રૂ.ની જાહેરાત કરતાં શ્રીવાજપેયી

ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ જૈનોલોજીના નેતૃત્વ હેઠળ વિશ્વની જૈન સંસ્થાઓના અગ્રણીઓની એક મુલાકાત ભારતના વડાપ્રધાન શ્રી અટલ બિહારી વાજપેયી સાથે યોજાઈ, જેમાં જાપાન, સિંગાપુર, નેપાળ, ઇંગ્લેન્ડ અને ભારતના અગ્રણીઓએ હાજરી આપી હતી. તથા જૈન એસોસીએશન ઓફ નોર્થ અમેરિકા એન્ડ કેનેડા (જૈના), જૈન કલ્ચરલ સેન્ટર, એન્ટવર્પ અને વિસા ઓસવાલ કોમ્યુનિટી, કેનિયાના પ્રતિનિધિઓએ આ કાર્યમાં પૂર્ણ સહયોગના સંદેશા મોકલ્યા હતા. ભારતના સાંસ્કૃતિક મંત્રીશ્રી જગમોહનની ઉપસ્થિતિમાં યોજાયેલી આ સભાનો પ્રારંભ શ્રીનમસ્કાર મહામંત્રથી થયો. એ પછી ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીના લંડનના ટ્રસ્ટીશ્રી મહેશ શાહે આ સંસ્થાએ વૈશ્વિક ક્ષેત્રે જૈન દર્શનના પ્રસાર માટે કરેલાં કાર્યોનો ખ્યાલ આપ્યો હતો.

સંસ્થાના ટ્રસ્ટી અને માનદમંત્રી લંડનના શ્રીહર્ષદ સંઘરાજકાએ વિદેશમાં રહેલી જૈન હસ્તપ્રતોનો ખ્યાલ આપ્યો હતો. તેમજ વિક્ટોરિયા એન્ડ આલ્બર્ટ મ્યુઝિયમ, ઓક્સફર્ડ યુનિવર્સિટી, વેલકમ ટ્રસ્ટ વગેરેમાં રહેલી જૈન હસ્તપ્રતોની મૂલ્યવત્તા દર્શાવી હતી. ઈ.સ. ૨૦૦૩માં બ્રિટીશ લાયબ્રેરીની હસ્તપ્રતોના કેટલોગનો પ્રથમ ગ્રન્થ પ્રકાશિત થશે તેમ જણાવ્યું હતું. વઢી હસ્તપ્રતોના કેટલોક માટે સંસ્થાએ વિકસાવેલા કમ્પ્યુટર માસ્ટર પ્રોગ્રામનો ખ્યાલ આપ્યો હતો. જે પ્રોગ્રામ વિશ્વભરમાં સ્વીકાર્ય છે અને ઇન્ટરનેટ પરથી તેની વિગતો મઢી શકશે. વઢી આમાંથી મૂલ્યવાન હસ્તપ્રતો ડીજીટાઈઝ કરવામાં આવશે. ડૉ. કુમારપાલ દેસાઈએ આ હસ્તપ્રતોના કાર્યથી ભારતમાં મન્દ પડેલા હસ્તપ્રત શાસ્ત્રના અભ્યાસને કેટલો વેગ મઢશે તે તથા ભારતીય સંશોધકોને આનાથી થનારા લાભની વાત કરી હતી. તેમજ સમગ્ર વિશ્વને કઈ રીતે એની માહિતી ઉપલબ્ધ થશે તેનો ખ્યાલ આપ્યો હતો. સંસ્થાના વાઇસ ચેરમેન શ્રીનેમુભાઈ ચંદરયાએ અત્યાર સુધીમાં આ કાર્ય પાછળ સંસ્થાએ કરેલા પ્રયત્નોની વિગતો આપી હતી. તથા આ વિરાટ કાર્ય પાછળ વિદેશમાં વસતા જૈનો, જૈન સંસ્થાઓ અને જૈન અગ્રણીઓના આર્થિક સહયોગનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો. તો રાજ્યસભાના સભ્ય, બ્રિટનમાંના ભૂતપૂર્વ ભારતીય હાઇકમિશ્નર અને જાણીતા

બંધારણવિદ્ ડૉ.એલ.એમ.સિંઘવીએ જૈન હસ્તપ્રત ભંડારોની વિશેષતાની વાત કરીને વિપુલ સંખ્યામાં મળતી જૈન હસ્તપ્રતોનો ધ્યાલ આપ્યો હતો.

સાંસ્કૃતિક ખાતાના પ્રધાન શ્રી જગમોહને ભગવાન મહાવીરના ૨૬૦૦મા જન્મકલ્યાણક મહોત્સવની ઉજવણીના ઉપલક્ષમાં સરકારે એકસો કરોડ ફાળવ્યા અને તેનો જૈનતીર્થોની સુવિધાઓ વધારવા માટે કેવો ઉપયોગ કર્યો તેની વિગતો આપી ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીના પ્રોજેક્ટના આયોજન તેમજ તેને મળેલા વિશ્વના જુદા જુદા દેશોના સહયોગની પ્રશંસા કરી હતી. આશરે છ કરોડ રૂપિયાના ખર્ચે તૈયાર થનારા આ પ્રોજેક્ટ માટે ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજીએ ભારત સરકાર પાસે બે કરોડ રૂ.ની માંગણી કરી હતી. એ અંગે પ્રતિભાવ આપતા વડાપ્રધાન શ્રીઅટલ બિહારી વાજપેયીએ કહ્યું કે જૈન દર્શન પાસેથી આ જગતને ઘણું શીખવાનું છે અને કાર્યની મહત્તા પ્રમાણીને જ તેઓએ આ કાર્ય અંગે પેટ્રન ઇન ચીફ થવાનું સ્વીકાર્યું હતું. તેમણે આ માટે બે કરોડ રૂપિયા આપવાની જાહેરાત કરી. સંસ્થાના ચેરમેન શ્રીરતિભાઈ ચંદરયાણ આ અંગે આનન્દ અને આભારની લાગણી પ્રગટ કરી અને હસ્તપ્રત વિષયક સ્મૃતિચિહ્ન અર્પણ કર્યું એ પછી ડૉ. સિંઘવી અને શ્રીદીપચંદભાઈ ગાર્ડીએ પણ વડાપ્રધાનને સ્મૃતિચિહ્ન અર્પણ કર્યું હતું.

(સૌરાષ્ટ્ર સમાચાર-દૈનિક વૃત્તપત્ર,

તા. ૧૫-૧૨-૨૦૦૨, ભાવનગરના સૌજન્યથી)

પ્રો. ડૉ. કે. આર. ચન્દ્રની ચિરવિદાય

પ્રાકૃત ભાષા-સાહિત્યના મૂર્ધન્ય વિદ્વાન પ્રો. ડૉ. કે. રિષભચન્દ્રનું તા. ૫-૧૦-૨૦૦૨ના રોજ અમદાવાદમાં દુઃખદ અવસાન થયું છે. તેમની વિદાયથી પ્રાકૃત સાહિત્યના અધ્યયન-સંશોધનક્ષેત્રે મોટી ખોટ પડી છે, જે નજીકના ભવિષ્યમાં તો પૂરાય તેમ નથી.

ગુજરાત યુનિવર્સિટીના પાલિ-પ્રાકૃત વિભાગના અધ્યક્ષ પ્રાધ્યાપક તરીકે તેમણે વર્ષો સુધી કામ કરેલું. પ્રાકૃત ટેક્સ્ટ સોસાયટી, પ્રાકૃત વિદ્યામંડલ, પ્રાકૃત વિકાસ ફંડ વગેરે સંસ્થાઓના માધ્યમથી કે ઉપક્રમે પ્રાકૃત સાહિત્યમાં તેમણે ખૂબ પ્રદાન કર્યું હતું. પ્રાકૃતની છાંદ ભાષાઓ, વિશેષતઃ અર્ધમાગધી અને શૌરસેનીના વિષયમાં તેમણે ઝૂંડી શોધ કર્યાં કરી. પ્રાચીન અર્ધમાગધીનું સ્વરૂપ, તેના તાડપત્ર-પ્રતોમાંથી પ્રાપ્ત થતા સન્દર્ભો - આ બધાં વિષે તેમણે ખૂબ મથામણ કરી, અને આચારાંગસૂત્રના એક પ્રકરણને તેમણે સાધાર, સપ્રમાણ રૂપે અસલ-મહાવીર સ્વામીની અર્ધમાગધી ભાષામાં આલેખી પ્રકાશિત કરી પણ આપ્યું. તેમનો મનોરથ હતો કે આંખુ આચારાંગસૂત્ર આ રીતે તૈયાર કરવું. પરંતુ આંખોની દુર્બલતા, શારીરિક નાદુરસ્તી અને ઘણીવાર સાધનો-સહાયકોની ઊણપ વગેરે કારણે તેમનો તે મનોરથ સિદ્ધ ન થયો. આમ છતાં, તેમના ગ્રન્થો, શોધપત્રો તથા વિવિધ સંપાદનો, આ દિશામાં કામ કરવા ઇચ્છનાર માટે ઉત્તમ માર્ગદર્શન પૂરું પાડે તેમ છે.

‘શૌરસેની જ મૂલ-પ્રાચીન ભાષા છે, અર્ધમાગધી અર્વાચીન છે’ આવો પ્રમાણહીન અને કાલ્પનિક વિચાર જ્યારે દિગમ્બર પરંપરા દ્વારા જોરશોરથી પ્રચારમાં આવ્યો, ત્યારે તેનું સપ્રમાણ અને તર્ક-યુક્તિ પૂર્વક નિરસન કરવામાં પ્રો. ચન્દ્રે મહત્વનો ફાળો આપ્યો હતો. અને તેમના તે પ્રયત્નના ફલ સ્વરૂપે “જિનાગમોંકી મૂલ ભાષા” નામે ગ્રન્થ આજે ઉપલબ્ધ છે.

તેમનાં આદરેલાં કેટલાંક કાર્ય હજી પૂરાં થવાનાં બાકી છે. એ કાર્યો વેલાસર અને સમુચિત રીતે પૂર્ણ થાય તો તે તેમને અપાનારી શ્રેષ્ઠ અંજલિ બની રહેશે.

